

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΙΝ ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ι. Η ΚΑΤΑΦΑΣΙΣ

*«Διὸ τολμητὸν εἶπεν τὸν μὲν ἐπι-
γειον ἄνθρωπον εἶναι θνητὸν θεόν, τὸν
δὲ οὐράσιον θεὸν ἀθάνατον ἄνθρωπον»¹.*

Τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ ἐξέφρασεν ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις ὡς ἐρώτησιν: «Τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μὲ καταυγάζει καὶ συγκλονίζει τὴν καρδίαν μου ἄνευ βλάβης; Φρίττω καὶ συγχρόνως φλέγομαι: φρίττω καθ' ὅσον εἶμαι πρὸς αὐτὸ ἀνόμιος, φλέγομαι καθ' ὅσον εἶμαι ὁμοίός του»². «Ὅτε εἰς τὸν Μεσαιῶνα τὸ πνεῦμα ἔπαυσε νὰ ἐρωτᾷ, διετύπωσε τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ ὡς κρίσιν: «Οὐδὲν εἶναι τόσον ἀνόμιον, ὅσον δημιουργὸς καὶ δημιούργημα—οὐδὲν εἶναι τόσον ὅμοιον ὅσον δημιουργὸς καὶ δημιούργημα—οὐδὲν εἶναι πρὸς τι ἄλλο τόσον ὅμοιον καὶ συγχρόνως τόσον ἀνόμιον, ὅσον ὁ Θεὸς καὶ οἰονδήποτε δημιούργημα. Διότι οὐδὲν εἶναι συγχρόνως τόσον ὅμοιον καὶ τόσον ἀνόμιον, ὅσον ὁ λόγος ὑπάρξεως ἐνὸς πράγματος καὶ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό»³. Ἡ διαίσθησις τῆς συναφείας ἀναντιρρήτου ὁμοιότητος καὶ ριζικῆς ἑτερότητος* τοῦ Φυσικοῦ καὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ διὰ

*. Ἐπὶ τῆς συσχέτισεως ὁμοειδείας καὶ ἑτερότητος εἰς τὴν βίωσιν τοῦ Θεοῦ, διατυπωθεῖσας ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ Καθολικοῦ πνεύματος [: «Εἰς τὴν (μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου) ὁμοιότητα ταύτην ὀφείλει τις νὰ διακρίνη μεγάλην ἀνομοιότητα: Αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅμοιος⁴. Καίτοι τὸ πλάσμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τούτοις εἶναι πλεον ἀνόμιον ἢ ὅμοιον: Bonaventura⁵. Ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ λεχθῆ ὅμοιος πρὸς τὰ πλάσματα, ἀλλὰ τὰ πλάσματα δύναται νὰ λεχθοῦν ὅμοια πρὸς τὸν Θεόν⁶. Ἡ ἀπόλυτος διάστασις πλάσματος καὶ Θεοῦ δὲν αἶρει τὴν προαναφερθεῖσαν ὁμοιότητα^{6β}: Θ ω μ ἄ ς], βασιζέται· ἡ διδασκαλία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: «Μεταξὺ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸσαύτη ὁμοιότης, ἥτις νὰ μὴ εἶναι θεωρητέα ὡς μεγαλυτέρα μεταξὺ τῶν ἀνομοιότητος»⁷. Ἡ ἀναλογία τῆς ἐκάστοτε μεγαλυτέρας ἀνομοιότητος⁸, «κατὰ τὴν ὅποιαν μεταξὺ Θεοῦ καὶ πλάσματος» σημειοῦται μὲν «συμφωνία εἰς τὸ εἶναι», ἀλλ' ὁ «διαφορισμὸς» ὀφείλει νὰ ἐκληφθῆ «μεγαλύτερος τῆς συμφωνίας»⁹, ὥστε «τὸ δημιουργηθὲν ἔν δύνανται νὰ χαρακτηρισθῆ ὅμοιον πρὸς τὸν Θεόν—ὅμοιον ὁμοῦ καὶ εἰς μίαν ἀπόλυτον ἑτερότητα»¹⁰, θεωρεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς Καθολικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς.

τὴν ἱστορίαν τῆς Θεολογίας. Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσι ἡ Καταφατικὴ Θεολογία, καὶ ὁ Μυστικισμὸς ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία καὶ ὁ Ἀθεϊσμὸς ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀντιφατικῆς συνυφῆς τοῦ Ἐνταῦθα καὶ τοῦ Ἐπέκεινα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρητικῆς Θεολογίας.

Εἰς τὴν πεποιθήσιν τῆς συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς <μεθέξει ὄντος>: ens per participationem, πρὸς τὸν Θεόν, ὡς <αὐτουσίαν>: ens per essentiam, θεμελιούται ἡ βλῆ παράδοσις τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία, ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ὡς δεδομένης θεωρουμένης ὄντολογικῆς αὐτῆς σχέσεως, ἀποδίδει εἰς τὸν Θεὸν ἀπολυτοποιηθέντα τὰ κατηγορήματα τοῦ ὄντος. Ἡ Θεολογία αὐτὴ ἐστηρίχθη εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐκφραζόμενον ἰσχυρισμὸν, ὅτι ἡ καταγωγή καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεία, εἰς τὴν κριτικὴν ἀντίληψιν τοῦ Κι κ έ ρ ω ν ο ς: «Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἀποσπασθεῖσα τοῦ θείου νοῦ, πρὸς οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν... δύναται νὰ συγκριθῆ»¹¹ ἢ εἰς τὴν μυστικὴν διαίσθησιν τοῦ Π λ ω τ ί ν ο υ: «Τὸ γὰρ ὄρων πρὸς τὸ ὀρώμενον συγγενές—Οὐ γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον, ἥλιοειδὴς μὴ γεγενημένος^{12α*}. Διαφέρει γὰρ οὐδὲν τὸ ὄρων πρὸς τὸ ὀρώμενον»^{12β}, ἀλλ' ὀφείλει τὴν εἰς σύστημα ἀναγωγὴν καὶ τὸ κύρος τῆς εἰς τὴν δεσποτικὴν διὰ τὸν Καθολικισμὸν μορφὴν τοῦ Θ ω μ ᾱ Ἄ κ υ ῖ ν ἄ τ ο υ, αἱ βασικαὶ σκέψεις τοῦ ὁποίου (: «Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς γενικὴ ἀρχὴ πάντων, εἶναι ἡ τελεία ὁμοιότης πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πράγματα^{14α}. Πᾶσαι αἱ εἰς τὰ πράγματα ἐν διαιρέσει καὶ πολλαπλῶς ὑπάρχουσαι τελειότητες προϋπάρχουν εἰς τὸν Θεὸν ἐν ἐνότητι^{14β}. Πᾶσα τελειότης ὀφείλει νὰ προσγραφῆ εἰς τὸν Θεόν^{14γ}, ὡς εἰς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν κατ' ἐξοχὴν πᾶσαι αἱ τελειότητες τῶν πραγμάτων»^{14δ}), ὠδήγησαν εἰς τὴν <Φυσικὴν Θεολογίαν>, ἥτοι εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα τῆς εἰς τὸ ἀπόλυτον ὑπερθέσεως τῶν ἀρετῶν τῆς φύσεως καὶ ἀποδόσεως αὐτῶν via positionis εἰς τὸν Θεόν, τὸ γνωστὸν γενικῶς ὡς «theologia naturalis»¹⁵. Ὁ theologus excelsus Θ ω μ ᾱ ς, συστηματοποιήσας καὶ μορφώσας τὴν Καθολικὴν πίστιν, ἰσχύει ὡς αὐθεντία καὶ ἐγγύησις τῆς Καθολικῆς Θεολογίας μέχρι σήμερον.

Τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Θ ω μ ᾱ ἐπαναλαμβάνουσα καὶ ἀναπτύσσουσα ἡ ἐντὸς τοῦ Καθολικοῦ φρονήματος θεολογοῦσα Φιλοσοφία τοῦ παρόντος, θεωρεῖ «τὸ Σύμπαν, μετὰ τῶν ἀναριθμητῶν ὄντων, διὰ τῶν ὁποίων συνίσταται, καθ' ὁμοίωσιν τῆς ἀπείρου πληρότητος τοῦ οὐσιαστικοῦ Ὀντος»

* Ὁ Goethe ἔθεσεν εἰς στίχους τὴν ἤδη ποιητικὴν αὐτὴν ἐκφρασιν:

«Ἄν δὲν ἦταν τὸ μάτι ἡλιογέννητο,

Δὲν θᾶβλεπε ποτὲ τὸν ἥλιο.

Ἄν τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμις ἐντὸς μας δὲν ὑπῆρχε,
πῶς θᾶναβε στὸ στήθος μας θεία φωτιά;»¹⁸.

18, διότι τοῦτο εἶναι «τὸ πρότυπον τῆς αὐθυποστάτου πραγματικότητος τῆς ὕλης» 17, ἐμπεριέχον «πάσας τὰς τελειότητας, τὰς ὁποίας δύνανται νὰ μᾶς προσφέρουν τὰ ἄμεσα ἀντικείμενα» 18. Ὁ ἐκτὸς τοῦ κόσμου κοσμικὸς λόγος δὲν ἀναιρεῖ τὰς κοσμικὰς κατηγορίας, ἀλλ' εἶναι ἡ ἰδανικὴ τῶν προϋπόθεσις, ἡ *causa exemplaris* τῆς πραγματικότητος καί, ὡς αἰτιῶδες «πλήρωμα πάσης τελειότητος» 19, συνίσταται ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἰδιοτήτων τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, θεωρουμένων «εἰς κατ' ἐξοχὴν ἀπόλυτον βαθμὸν καὶ ἄνευ ὀρίων» 20. Ἐφ' ὅσον αἱ τελειότητες τοῦ κόσμου εἶναι ὁμοούσιοι τῶν θείων, ἀλλὰ πεπερασμένοι, ὀφείλουσαν νὰ ὀδηγήσουσαν τὴν σκέψιν νὰ ἐξάγῃ «ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων τοιαύτας ἐννοίας περὶ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουσαν καὶ παριστοῦσαν θετικῶς καὶ ἀληθῶς...τὴν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ποιότητά του» 21. Βαθυτέρα ὅμως διάγνωσις τοῦ Θεοῦ προκύπτει ἐκ τῆς αὐτοπαρατηρησίας, διότι ἡ ἀλήθης αὐτογνωσία εἶναι ἡ κλεῖς τῆς Θεογνωσίας. Ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορωνὶς τῆς Δημιουργίας καὶ ὅτι εἰς αὐτόν, ὡς εἰς τὸ ἐκπρεπέστατον παντός, ὅ,τι ἡ φύσις παρουσιάζει, τὸ Σύμπαν κατέχει τὸ κεντρικὸν καὶ ὑψιστον σημεῖον του...πρέπει νὰ καθοδηγήσῃ ἀναγκαστικῶς τὸν ἄνθρωπον νὰ παρατηρῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀτομικὴν του φύσιν τὴν καλυτέραν εἰκόνα τῆς θείας οὐσίας» 22 καὶ «νὰ προσγράψῃ πάσας τὰς καθαρὰς τελειότητας κατ' ἐξοχὴν καὶ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν» 23.

Ἐκ τῆς νεωτέρας, ἐκτὸς τοῦ Καθολικοῦ κλίματος ἀναπτυχθείσης φιλοσοφικῆς παραδόσεως, ποσοτικὴ διάκρισις μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀπαντᾶται εἰς τὸν G.W. Leibniz, ὁ ὁποῖος διακρίνει μεταξύ τῶν μίαν «ἄπειρον διαφεράν», ὡς πρὸς τὴν «τελειότητα καὶ ἔκτασιν», ἀλλὰ παραδέχεται ὡς «πάντοτε ἀληθές», ὅτι ἡμεῖς καὶ ὁ Θεὸς «συμφωνοῦμεν κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν» 24, διότι αἱ θεῖαι ἰδιότητες δὲν διαφέρουσαν τῶν ἰδικῶν μας, εἰμὴ κατὰ τὸ ὅτι εἶναι ἀπολύτως τελειότεραι 25α. Αἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐκεῖναι τῶν ἰδικῶν μας ψυχῶν, ἀλλ' αὐτὸς κατέχει ταύτας ἀπεριόριστως 25β. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι ὁ θεόσοφος F.C. Oetinger: «Ἡδὲν, ὅ,τι κατέχει ἡ φύσις ἐν σ ῶ μ α τ ι, ὡς ἰδιότητος διαμορφώσεως, ὀργανισμοῦ καὶ μεταμορφώσεως, ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ κατ' οὐδὲν σημεῖον ὀλιγώτερον ἔχει ὁ Θεὸς ἐν πνεύματι καί, ἐπειδὴ διαθέτει τὸ πᾶν εἰς ὑψιστον βαθμὸν πρέπει πᾶσα ἀτέλεια νὰ χωρισθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐνέχει πᾶσαν ἰδιότητα, οὐδεμίαν ὡς μόνον κακὴν ἀποκλεῖον 26. Ὁ Θεὸς ἔχει ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πλάσματα κατ' ἐξοχὴν 27. Τὸ Ἄνω εἶναι ὅπως τὸ Κάτω, τοῦ χονδροειδοῦς μόνον καὶ τῆς δυσμορφίας καὶ ἄλλων τυχαίων ἀποκλειομένων» 28. Τὸν Θεὸν ἐπίσης θεωρεῖ συμφωνοῦσαν πρὸς τὴν πραγματικότητα ὁ A.G. Baumgarten: «Τὸ τελειότατον ὄν εἶναι τὸ πραγματικώτατον ὄν. Ἐπομένως εἰς τὸ τελειότατον ὄν ἀρμόζει τὸ σύνολον τῶν πραγματικότητων 29α. Εἰς τὸ τελειότατον ὄν ὑπάρχουσαν τόσαι κατ' ἐξοχὴν ὁμοφωνοῦσαι τελειότητες, ὅσαι συγχρόνως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουσαν εἰς τὸ ὄν» 29β. Ἡ ἴδια πεποίθησις ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ G.E. Lessing: «Ὁ Θεὸς ἐσέκφηται τὰς τελειότητάς του μερικῶς, ἥτοι ἐδημιούργησεν ὄντα, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαθέτει ἐν στοιχείῳ ἐκ τῶν τελειότητων του 30α. Ἐφ' ὅσον τὰ ἀπλᾶ ταῦτα ὄντα εἶναι τρόπον τινὰ περιορισμένοι θεοί, πρέπει ἐπίσης αἱ τελειότητές των νὰ εἶναι ὅμοιοι πρὸς τὰς τελειότητας τοῦ Θεοῦ, ἀκριβῶς ὅπως τὰ μέρη

πρὸς τὸ ὅλον^{30β}, ὑπὸ τοῦ F. Schiller: «Ὅλαί αἱ τελειότητες τοῦ Σύμπαντος εἶναι ἠνωμένοι εἰς τὸν Θεόν. Θεὸς καὶ φύσις εἶναι δύο μεγέθη τελείως ὁμοία μεταξύ των. Τὸ ὅλον ἄθροισμα τῆς ἁρμονικότητος, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὴν θεϊαν οὐσίαν ἀδιαχώριστος, εἶναι εἰς τὴν φύσιν, τὸ ἀπείκασμα τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀπομεινωμένον εἰς ἀπείρους βαθμούς^{31α}. Ἡ προσέλευσις τῶν πνευμάτων, εἰς ἀπείρων πολλαπλασιασθεῖσα καὶ ἐπεκταθεῖσα, θὰ ἔπρεπε ἐν τέλει... νὰ παραγάγῃ τὸν Θεόν»^{31β} καὶ ὑπὸ τοῦ F. W. J. von Schelling, εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς σκέψεώς του: «Ἡ αἰωνία φύσις εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς τὸν Θεόν, ὅ,τι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ φύσις του³². Πᾶν θεῖον εἶναι ἀνθρώπινον καὶ πᾶν ἀνθρώπινον θεῖον»³³.

Τὸ θεολογικὸν σύστημα ἀναγωγῆς τῶν ὄντικῶν ἰδιοτήτων <κατ' ἐξοχήν>: *via eminentiae** εἰς τὸν Θεὸν ὑπῆρξε γέννημα καὶ ἔκφρασις τοῦ Σχολαστικοῦ πνεύματος τοῦ Μεσαιῶνος. Ὡνομάσθη, ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς καταφάσεως τῆς φύσεως πρὸς χαρακτηριστικὸν τοῦ Θεοῦ, «θετικὴ», «καταφατικὴ» καὶ «φυσικὴ» Θεολογία (*theologia positiva, affirmativa, naturalis*). Προϋπὸθεσις τῆς Θεολογίας αὐτῆς εἶναι ἡ παραδοχὴ ἑνὸς ἐκτὸς τοῦ κόσμου Θεοῦ (*deus extramundanus*), ἡ φύσις καὶ ὑπαρξις τοῦ ὁποίου νοεῖται καὶ βεβαιοῦται πλήρως ὑπὸ τῆς φυσικῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὄν (*analogia entis*): «Ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ καὶ ἀποδειχθῇ μετὰ βεβαιότητος διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας³⁴. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία πιστεύει, ὅτι τὸ πεπερασμένον ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ συλλάβῃ τὸ ἀπείρον: *finitum capax infiniti*, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς *homo capax divinitatis*, δύναται ν' ἀναχθῇ αἰτιολογικῶς: *via causalitatis* μέχρι τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ βεβαιωθῇ οὐχὶ μόνον περὶ τῆς *existaentiae*, ἀλλὰ προσέτι περὶ τῆς *essentiae divinae*, διότι ἡ ἐντὸς τοῦ θεῖα ἰδέα: *deus interior* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἀντικειμενικῶς ἐκτὸς τοῦ ὑπάρχοντα Θεόν: *deus exterior*. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως γνωστός: *deus notissimus* καί, ὡς δημιουργὸς τῶν μορφῶν, εἶναι παντόμορφος³⁵: *deus omniformis*. Ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ἀξιοῖ νὰ «τεθοῦν εἰς τὸ τελειότατον ὄν πᾶσαι αἱ πραγματικότητες καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἀρθοῦν πᾶσαι αἱ ἀρνήσεις³⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι καθαρὰ θετικότης, ἄνευ ὀρίου καὶ ἐλαττώματος»³⁷. Χαρακτηρίζουσα τὴν φύσιν ὡς *deiformitatem* καὶ τὴν διάνοιαν ὡς *intellectam ectypam*, τοῦ Θεοῦ νοουμένου ὡς *intellecti archetypi*, ἡ Φυσικὴ Θεολογία ἐθεώρησε τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ ὡς αὐταποδεικτικῶς λελυμένον, ἐφ' ὅσον ὁ πλασματικὸς κόσμος εἶναι *repraesentatio dei*, ἡ κατάφασις: *via affirmationis* καὶ <ἀπειροποίησης>: *in infinitum* τοῦ ὁποίου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν *substantiam dei* καὶ καθιστᾷ τὴν συμβολὴν τῆς πίστεως περιττήν. «Φυσικὴ Θεολογία εἶναι ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις, καθ' ὅσον οὗτος δύναται νὰ γνωσθῇ ἄνευ πίστεως»³⁸.

* Κατὰ λέξιν μεταφράσιν τῶν παραφραζομένων καὶ ἀνερμηνεύτων λατινικῶν ὄρων ἴδε εἰς τὴν «Ἑρμηνείαν τῶν λατινικῶν ἐκφράσεων» εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου.

Πρόθεσις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ ἐξιδανικευσις τῆς παραστάσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὄφειλε νὰ συνίσταται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐκείνων ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἡ σκέψις θεωρεῖ ἀγαθὰς, μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι αὗται πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἀπολύτως. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, ὡς Θεὸς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἢ εἰς πρόσωπον σύνθεσις τῶν ἀρετῶν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀξιών τοῦ πνεύματος. «Τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι ἡ πραγματικὴ κανονικὴ συνείδησις, ἡ προσωπικότης ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματικὸν εἶναι ὅ,τι ὄφειλε νὰ εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅ,τι ὄφειλε νὰ μὴ εἶναι: ἡ πραγματικότης ὄλων τῶν ἰδανικῶν»³⁹. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ προσέκρουσεν ἑνωρὶς εἰς τὴν ἔνστασιν, ἡ ὁποία ἤλεγχε τὸ κριτήριον ἀγαθότητος τῶν κοσμικῶν χαρακτήρων. Ἡ κριτικὴ σκέψις ἀντέτεινε, ὅτι ἡ διάκρισις ἀγαθῶν καὶ κακῶν ιδιοτήτων ἢ <καθαρῶν> καὶ <μὴ καθαρῶν> τελειότητων εἶναι σχετικὴ καὶ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐποχικοῦ πνεύματος, ὥστε ἡ προσγραφή τῶν χαρακτήρων αὐτῶν εἰς τὸν Θεὸν χαρακτηρίζει, ἀντὶ τῆς θείας οὐσίας, τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ καιροῦ*.

* Ἡ ἔννοια τῆς Κινήσεως συγκεκριμένως, θεωρηθεῖσα ἀρχικῶς ὡς ἀτέλεια τοῦ ὄντος, ἀπεκλείσθη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὄφειλε νὰ μὴ μετέχη τῆς κινήσεως, διότι αὕτη σημαίνει μεταβολὴν, ἔννοιαν ἀπέδουσαν πρὸς τὴν τελειότητα, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῆι ἀμετάβλητον *esse in se, forma permanens*. Ἡ Δυναμικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων ἐθεώρησε τὴν κίνησιν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Δυναμικὴν Φυσικὴν, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ιδιότητα τοῦ ὄντος καὶ, ὡς τοιαύτην, ἔκφρασιν τελειότητος καὶ ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Θεόν (*).

Τὴν ἔννοιαν τῆς Κινήσεως ἠκολούθησεν ἡ τοῦ Γίνεσθαι. Ὁ Θεὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν πάγιον, νεκρὸν εἶναι, ἀλλὰ ζωή, ἐνέργεια, δημιουργία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιάλειπτος αὐτοδημιουργία, *esse in fieri, forma fluens*. Ἡ ἔννοια τῆς δυναμικῆς δημιουργικότητος ἀπεδείκνυεν ὅμως, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀτέλεστος καὶ ἐπομένως ἀτελής, ἡ δυναμικότης ἄρα ὄφειλε νὰ ἀρθῆ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἡ Καταφατικὴ Θεολογία διεσπάσθη εἰς καινοτόμον καὶ συντηρητικὴν, εἰς χαρακτηρίζουσαν τὸν Θεὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς νέας, δυναμικῆς περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεως καὶ εἰς περιοριζομένην εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν στατικῶν ιδιοτήτων τῆς μεσαιωνικῆς παραδόσεως, εἰς <ἡρακλήτειον>, ὁμιλοῦσαν περὶ ἀενάως δημιουργουμένου Θεοῦ καὶ εἰς <παρμενίδειον>, ἐκλαμβάνουσαν τὸν Θεὸν ὡς ἀμετάβλητον εἶναι. Τόσον ἡ σύγχρονος δυναμικὴ θεωρία, ἡ παριστώσα τὸν Θεὸν ὡς κινούμενον κινῶν, εὐρισκόμενον εἰς διαρκῆ ἀνέλιξιν τῆς οὐσίας του, ὅσον καὶ ἡ Σχολαστικὴ, ἡ ἐμμένουσα εἰς τὴν ἀριστοτέλειον παράδοσιν ἐνὸς ἀκινήτου κινῶντος Θεοῦ, αὐτοθεωροῦνται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐκπεύσασποι τοῦ πνεύματος τῆς Φυσικῆς Θεολογίας, ὡς *theologia perennis*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παριδικότητα τῆς *theologiae temporalis*. Ἡ Θεολογία αὕτη ἐνσυνειδήτως δὲν ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ὑπερβατικῶν δεδομένων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ προσεβίβησεν νὰ συναγωνισθῆ τὴν πίστιν καὶ νὰ γίνῃ ἐπιστημονικὴ γνώσις περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος *sine fide certo cognosci potest*⁴¹. Ἡ *doctrina sacra* καὶ ὁ *deus revelatus* ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς κοσμολογίας.

(*) «Φοβοῦνται νὰ προσδώσουν εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν, διότι αὕτη δεικνύει μίαν ἔλλειψιν, μίαν ἀνάγκην συμπληρώσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι

Ἡδη ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος ἡ Καταφατικὴ Θεολογία προσεπάθησε νὰ προλάβῃ τὴν περὶ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου τῶν ὄντικῶν τελειοτήτων ἐνστασιν, ὁμιλήσασα περὶ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ὡς ἐξ ἀγαθῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων συνισταμένου, ἀλλ' ὡς σπέρματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεξελίχτως: *deus implicitus* ἐνυπάρχει τὸ ἰδανικὸν πρότυπον πάσης ἐντὸς τοῦ χρόνου ὑφισταμένης οὐσίας. Ἡ ἀντίληψις ἐνὸς σπερματικοῦ Θεοῦ ἦτο γνωστὴ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε οἱ Στωϊκοὶ ὠνόμαζον τὸν Θεὸν «σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου»: Ζήνων⁴² καὶ κατὰ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ Θεὸς ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν Γνωστικῶν ὡς «σπέρμα τι ἐν, ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ κόσμου πανσπερμίαν»: Βασίλειδος⁴³. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν, τὸ θεολογικὸν σύστημα τῶν Καταφάσεων διδάσκει, ὅτι «ὅσα πολλαπλῶς καὶ ἐν διαίρεσει ὑπάρχουν ἐντὸς πάντων, εὐρίσκονται εἰς τὸν Θεὸν ἀπλῶς καὶ ἐν ἐνότητι: Θωμάς⁴⁴. Πᾶν, ὅ,τι εἰς τὸ Θεῖον πνεῦμα εἶναι σαφῶς ὀριστικόν, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἰδικόν μας συγκεχυμένον καὶ ἀτελές: G.W. Leibniz⁴⁵. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀδιαίρετος ἐνότης, ἀπόλυτος πυρὴν τοῦ ὄντος: J. Behn⁴⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι μίᾳ ἀπειρος οὐσία, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει κατ' ἐξοχὴν τὴν αἰτίαν πάσης δυνατῆς μετοχῆς τῆς: E. Gilson⁴⁷. Τὸ ἀπειρον τοῦ Θεοῦ...ἀρνεῖται πάντα πεπερασμένον τρόπον τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἰδιοτυπίαν του (μορφολογικῶς), τὸν ἐγκλείει ἐν τούτοις εἰς ὑψηλοτέραν βαθμίδα (κατ' ἐξοχὴν)»: M. Past⁴⁸.

Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς φυτωρίου τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἀπόπειρα ἐρμηνεύειας τῆς ἠθικῆς ἀντινομίας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Ἡ *cognitio dei naturalis*, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ *analogia attributionis* καὶ ἡ *communicatio idiomatum* μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀφ' ἐνός καὶ διὰ ν' ἀμβλυνθῇ ἡ ἀντινομία: *simplex omnino - perfectione infinitum* ἀφ' ἐτέρου, ἠναγκάσθη νὰ μὴ ἀποκλείῃ πλέον τοῦ Θεοῦ «τὸ χονδροειδὲς καὶ τὴν δυσμορφίαν καὶ ἄλλα τυχαῖα»⁴⁹ καὶ νὰ μὴ τὸν θεωρῇ μόνον ὡς «τελείωσιν πάσης πνευματικῆς τελειότητος»⁵⁰, ἀλλὰ νὰ παραδεχθῇ ὡς δυνάμει συστατικὸν τῆς οὐσίας του τὴν ὁλότητα τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος. Ἡ θεία οὐσία παραμένει *divina simplicitas*, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε νὰ συναίρῃ ἐντὸς τῆς, ὡς *concordia discors*, πάσας τὰς κοσμικὰς ἀντιθέσεις.

Οὕτω, ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς «Συμπτώσεως τῶν ἐναντίων» (*coincidentia oppositorum*). Ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὀφείλει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν συναίρεσιν καὶ ἀναιρέσιν τῶν ἀντιθέσεων ὑπὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ λόγου τοῦ Ἡρακλείτου.

ἡ ἔλλειψις κινήσεως εἶναι ἐλάττωμα, ἡ ἀπουσία τῆς δυναμικῆς ιδιότητος τοῦ ὄντος, τῆς ζωτικῆς δυναμικότητος»⁴⁰. Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 12—21.

Ὁ πύρινος ἡρακλείτειος Θεός, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται εἰς τὸν κόσμον ὡς «ἡμέρη ἐυφρόνη, χειμών, θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος, λιμός»^{51α}, ἀλλὰ συναρεῖ ἐντὸς τοῦ τὴν ἀντινομίαν εἰς μίαν «παλίντροπον ἀρμονίην» καί, παρὰ τὴν ρευστότητα τῶν μορφῶν του, «ἐαυτῷ ὁμολογεί»^{51β}, ὑπῆρξε τὸ σπέρμα τοῦ <σπερματικῷ Θεοῦ> τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. Ὅπως δὴποτε, συγκεκριμένως ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν Αὐγοστῖνον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Soliloquiorum» αἶρει τὰ «διαφωνοῦντα» ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς αὐτόν «τὰ κακὰ συνηχοῦν πρὸς τὰ ἀγαθὰ»^{52*}.

*. Ἐκεῖνος ὁμως, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε κατὰ τρόπον μαθηματικὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ὡς σύμπτωσιν τῶν ἐναντίων, μολονότι ἐπίσημος ὑπέρομαχος τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πρῶτος στραστῆς τῶν Νέων χρόνων, ὁ καρδινάλιος Νικολαὸς Κουζάνος. Τὴν θεωρίαν του, τὴν ὁποῖαν ἐνεπνεύσθη ἐπὶ τοῦ πλοίου κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως^{53α} (1437-38), ὁ Κουζάνος προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ more geometrico. Ἐὰν ἡ διάμετρος ἐνὸς κύκλου ἀναπτυχθῇ ἀπεριορίστως, ἡ καμπύλη τῆς περιφερείας θὰ ἐκλείψῃ καὶ εἰς τὸ ἀπειρον θὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν εὐθείαν. Ἐκ τοῦ ὑποθετικῷ συλλογισμοῦ αὐτοῦ συνάγεται, ὅτι, «ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος γραμμὴ, ἡ ἴδια θὰ ἦτο εὐθεῖα, τρίγωνον, κύκλος καὶ σφαῖρα, καὶ παρομοίως: ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος σφαῖρα, ἡ ἴδια θὰ ἦτο τρίγωνον, κύκλος καὶ γραμμὴ. Τὸ αὐτὸ ὀφείλει νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἀπείρου τριγώνου καὶ ἀπείρου κύκλου»^{53β}. Ἡ ἀπόλυτος ἐπομένως γραμμὴ εἶναι κύκλος, τρίγωνον, τετράγωνον, πεντάγωνον. Οὕτω, πάντα τὰ ἀπόλυτα σχήματα συμπίπτουν πρὸς τὴν γραμμὴν⁵⁴. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεός, ὡς Ἀπόλυτος, εἶναι ἡ σύμπτωση πάσης ἐναντιότητος (coincidentia differentium — contrarium — oppositorium)⁵⁵, ἥτοι «ἐνόητος τῆς πληθυντικότητος τῶν γενῶν, εἰδῶν, οὐσιῶν, συμβεβηκότων καὶ ἀπάντων τῶν πλασμάτων — ἐνιαία ἐξίωσις πάντων τῶν ἴσων καὶ ἀνίσων, σύνδεσμος πάντων τῶν ἐνιαίων καὶ δισταμένων»⁵⁶. Ἐπηρασαμένους ὑπὸ τοῦ Ν. Κουζάνου, ἀναπτύσσει παρεμφερῆ ἐρμηνείαν τῆς <Πανεότητος> ὁ ὀλίγον μεταγενέστερός του Jordano Bruno. Εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχουν τὰ πάντα καί, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν εὐρίσκεται «οὔτε εἰς ἐαυτόν», ἐμπεριέχει ἐν τούτοις «πάντα τὰ ἐναντία, ἦτοι ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον, πολλὰ καὶ ὀλίγα, πεπερασμένα καὶ ἄπειρα»⁵⁷. Τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς «τόπου τῆς συρρέουσας τῶν ἀντιθέσεων» θ' ἀποδεχθῇ καὶ ἀναπτύξῃ ἡ νεωτέρα Δυναμικὴ Θεολογία, ἐν συνειδήσει τῶν συνεπειῶν τῆς. Εἰς τὸν Θεὸν συμπεριλαμβάνονται «κόσμος, ὑπέρκοσμος, πρόσωπον, ἀπρόσωπον, ὑπερβατικότης, ἐνυπαρξία» καὶ πρὸς τούτοις «γίγνεσθαι» καὶ «μάλιστα καλὸν καὶ κακόν»⁵⁸.

Ἡ θεωρία τῆς Συμπτάσεως τῶν ἐναντίων, ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ «τὰ ἀδιανοήτα ἀδιανοήτως»⁵⁹, ἔθεωρήθη ἀργότερον κατὰ τὸν ἐναντίον τῆς νοσηιάρχιας ἀγῶνα τῶν ῥωμαντικῶν, ὡς ὁ «μυναδικὸς ἀποχρῶν λόγος» διὰ νὰ θέσῃ «εἰς τέρμα εἰς τὸν καθαρὸν λόγον»⁶⁰. Εἰς τὴν πραγματικότητά ἡ θεωρία αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ κατακλείς τοῦ μεσαιωνικοῦ διανοητισμοῦ, κατὰ περιέργον τρόπον ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ στοχαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμελλε πρῶτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν σχολαστικισμόν καὶ νὰ γίνῃ προάγγελος τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ πνεύματος. Ὡς προσπάθεια λογικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας, ἡ coincidentia oppositorum, ἀντὶ νὰ ἄρῃ, ἐνεσφῆνυσε τὴν ἀντινομίαν ἐντὸς τῆς Θεότητος. Ἡ ἡθικὴ ἀντινομία ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ «ἀλάστωρ δαίμων» πάσης Θεολογίας, αὐτὴν δὲ τὴν φοράν, θεωρηθεῖσα ὡς θεῖον στοιχεῖον, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντιλήψιν ἐνὸς πρὸς ἐαυτὸν δισταμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκειται «εἰς αἰώνιον ἀγῶνα πρὸς ἑτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι»⁶¹. Ὁ Θεός, ὡς τὸ ἀπόλυτον πρότυπον τοῦ πεπερα-

Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς προερωτηματικῆς πεποιθήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν αὐτονόητον ἀντικειμενικότητα τῆς κρίσεως. Ἡ διάνοια ἐθεώρησε τὸν Θεὸν ὡς «ἐν ἀναγκαῖον πρᾶγμα»⁷⁴ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κοσμικῆς ὕφης, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὰς λογικὰς τῆς κατηγορίας καὶ νὰ περιγράψῃ, ἐφαρμόζουσα τὰς μεθόδους ἐρεῦνης τοῦ ἐπιστητοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ «Θεὸς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν δὲν εἶναι οὔτε ἄβυσσος, οὔτε σκοτεινὸν αἶνιγμα»⁷⁵, ἀλλὰ *naturae humanae et mundanae exemplar*, καὶ ἐπομένως «μετ' ἀναγκαστικοῦ κύρους διαγνωστός»⁷⁶. Ὁ Θεὸς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξε <φυσικός>, διακρινόμενος μόνον τῆς φύσεως κατὰ ποσότητα, ἦτοι *res*, ἀλλὰ *res infinita*, *ens*, ἀλλὰ *ens absolutum*: *ens absolute infinitum*^{77α}. Ὡς γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἰσχύει, *mutatis mutandis*, τὸ ἀξίωμα τοῦ Spinoza: «Ὅσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὰ κατ' ἰδίαν πράγματα, τόσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὸν Θεόν»^{77β}. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς περὶ ἐμβίου, τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν καὶ παραστατικὴν δύναμιν τῆς διανοίας, θεωροῦσα τὴν *visionem essentiae divinae* ὡς *per se notam*, ἐφ' ὅσον μόνον διαφορὰ μεγέθους τὴν διαστελλεῖ τῆς λοιπῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, μεγέθους ὅμως μικροτέρου τῆς περιληπτικῆς ἰσχύος τοῦ λόγου καὶ ἐγκλειομένου ἐντὸς του. Εἰς ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὁ Θεὸς (λέγεται ὡσπερ τὸ ὄν)⁷⁸. Ἡ θεωρία τῆς θεολογικῆς Καταφάσεως τοῦ ὄντος εἶναι κατ' οὐσίαν ὄντολογία *sub specie dei*, <ὄ ν τ ο θ ε ο λ ο γ ί α >.

Ἡ ὅλη διδασκαλία τῆς Φυσικῆς Θεολογίας βασιζέται ἐπὶ τοῦ ἀξιωματος

σμένου, ὡφελε νὰ ἔχῃ «εἰς ὕψιστον βαθμόν» πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὰ δημιουργήματα, ἦτοι ἀνεργητικότητα καὶ παθητικότητα»⁸² καὶ ἐπομένως νὰ ἐγκλείῃ μίαν ἀπόλυτον ἀντινομίαν, ν' ἀγωνίζεται πρὸς ὑπερνίκησιν ἐνὸς ἀπολύτου ἐσωτερικοῦ διχασμοῦ, νὰ εἶναι ἐν ὄν ἐν συγκρούσει πρὸς τὸ ἀγνωστον καὶ τὸ ἀπειρον καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Θανάτου»⁸³. Διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναγωγῆς τῶν χρονικῶν ἰδιότητων θετικῶς καὶ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν, ὡφελε καὶ ἡ ἀπραγμικότης νὰ κατοικῇ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ»^{84 α}, οὐχὶ ὡς ἀτέλεια, ἀλλ' ὡς «ἐκφρασις τελειότητος τῆς θείας Ζωῆς»^{84 β}. Οὕτω, ὁ Θεός, ἐγκλειῶν ἐντὸς του μίαν ἀπραγματικὴν πραγμασίαν»^{85 γ}, παρρησιᾶ «ὡς πρὸς τὸ ἦρως, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποίου ἀνήκει οὐσιαστικῶς διάστασις καὶ ἀντινομία»⁸⁵. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον ἀφηρημένη ἔννοια, ἀλλὰ ζωὴ ὁμοία πρὸς τὴν χρονικὴν καὶ, ὡς ζωὴ, ὑπόκειται εἰς τὴν μοῖραν, τὸν πόνον καὶ τὴν μεταβολήν, διότι «πᾶσα ζωὴ ἔχει ἐν περῶ- μόνον καὶ εἶναι ὑποτέλης εἰς τὸ πάθος καὶ εἰς τὸ γίνεσθαι»⁸⁶. Ἡ φύσις τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς θείας Ζωῆς αὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἔρις, ἀγωνία καὶ ἀντίφρασις»⁸⁷, ἐφ' ὅσον δὲ ζωὴ σημαίνει ἐξέλιξιν, ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν αἰώνιον γίνεσθαι»⁸⁸, ἀλλὰ γίνεσθαι εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ τελείωσις τοῦ ἀτελέστου, ἐπομένως ὁ «Θεός, οὕτως ὀριζόμενος, οὐδὲν τετελεσμένον διαθέτει»⁸⁹, εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἀνέτοιμος, εὐρισκόμενος «καθ' ὄδον πρὸς ἐκπτόν»⁹⁰, ὡς «αἰωνίως μόνον δημιουργουμένη θεότης»⁹¹, οὐχὶ ὡς «Α» καὶ «Ω», ἀλλ' ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ «Α» πρὸς τὸ «Ω»⁹², ἀγωνιζόμενος νὰ πραγματοποιῇ ἐν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ἀστρατεῖ εἰς τὸ τέλος τῆς γενετικῆς του πορείας»⁹³.

τῆς ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν « ἡ διαφορὰ φύσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξύ πλάσματος καὶ Θεοῦ, δὲν δύναται ν' ἀναχαιτίσῃ » ⁷⁹. Ἡ ἀναλογία ἐκφράζει τὴν συνάφειαν τῶν ἐτέρων, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι ὄντα. Ἡ theologia naturalis, εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν Σχολαστικὴν ἐποχὴν τῆς, στηριχθεῖσα ἐπὶ τῶν κλασσικῶν ὄντολογικῶν ὀρισμῶν τῆς ἀναλογίας τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Kant: « Κατ' ἀναλογίαν δὲ ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο ⁸⁰. Ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγων ⁸¹. Ἀναλογία εἶναι ἡ ταυτότης τῆς σχέσεως μεταξύ λόγων καὶ ἀκολουθιῶν » ⁸², ἐθεώρησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας ὡς ἰσχύουσαν ἀπολύτως, « ὡς σχέσιν ἀμοιβαίας ἐτερότητος » ⁸³, οὐχὶ μόνον ἐντὸς τῆς ὄντικῆς περιοχῆς, ἀλλ' ὡς σύνδεσμον τῆς Ὑπερβατικότητος καὶ τῶν ὄντων, ὡς ὑπερβατικὸν νόμον, διὰ τοῦ ὁποῦ το ὄν ens ut sic δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπὸ καὶ διὰ τοῦ ens in modo essendi ⁸⁴. Ἡ analogia entis, θεωρηθεῖσα ὡς « ἄφθαρτον κατόρθωμα » τῆς σκέψεως, δυνάμει τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ « ἐπιστημονικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ » ⁸⁵, ὑπῆρξεν ἡ λογικὴ ἐπικύρωσις τῆς < ὄντοποίησεως > τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἀξιωματῶν τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀναλογίας μετέβαλε τὸν αὐθυπόστατον a se et per se Θεὸν εἰς deum occasionatum, Θεὸν < κατὰ συμβεβηκός >. Παραγόμενος κατ' ἀναλογίαν ἐκ τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς ἐγένεν ἀνάλογος τοῦ κόσμου, Θεὸς ὄντικός, ὑποκείμενος εἰς ἐν tertium comparationis, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρωταξίωμα τῆς σχέσεως, κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τρίτον, ἀλλ' ἀπόρροια τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῆς συγκρίσεως. Ἡ ἰσότης λόγων, θεωρηθεῖσα ὡς μέθοδος ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἐξέλισσε τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λόγον.

Ἡ ἀναλογία καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι διήγησις, ἀλλ' ἐρώτησις. Ἡ φύσις τῆς δὲν εἶναι ἀποκαλυπτικὴ, ἀλλ' ἐρωτηματικὴ. « Ἡ ἀναλογία » ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων (« ἐρωτᾶ ») ⁸⁶. Δι' ὅ,τι ὑπερβάλλει τὴν πραγματικότητα καὶ τὸν λόγον ἡ ἀναλογία σιωπᾷ. Ἡ οὐσία τῆς ἀναλογίας εἶναι ἡ εἰκασία τῶν ὄντων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄντων, ὅταν ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ γένος ⁸⁷. Ἡ ἀναλογία μεταξύ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ καὶ τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀναλογίας, εἶναι < νόθος λογισμός >. Τόσον ἡ analogia attributionis, ὅσον καὶ ἡ analogia proportionalitatis, ἀπαιτοῦν τὸν αὐτὸν modum existendi τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὄντος, διότι ἀναλογία* ἰσχύει πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς συσχέσεως εἰς μίαν εἰδητικὴν

* Μία proportio συνίσταται ἐκ τεσσάρων στοιχείων: $\frac{3}{6} = \frac{4}{8}$, ἐκ τῶν ὁποίων,

ἐὰν τὰ τρία εἶναι γνωστά, δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἄγνωστον: $\frac{3}{6} = \frac{x}{8} : x=4$. Ἐὰν δύο ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀναλογίας εἶναι ἄγνωστα, οὐδεμία νέα γνῶσις προκύπτει, διότι αἰρεται ἡ σχέσις. Πόρισμα τῆς σχέσεως $\frac{3}{6} = \frac{x}{y}$, θεωρουμένης ὡς ἀναλογίας, εἶναι ἡ

ἐτερότητα, ἀλλὰ προϋποθέτει τὴν entitatem τῶν analogatorum. Ὁ ἀπροϋπόθετος Θεὸς ἀναιρεῖ τὴν λογικὴν ἔκφρασιν καὶ ὑπερβάλλει τὰ τεχνάσματα τοῦ διανοητισμοῦ πρὸς χαρακτηρισμόν του, ὡς ὑπερβατικὸς λόγος καὶ τοῦ λόγου: verbum καὶ τοῦ λόγου: ratio.

Πρόγονος τοῦ Θεοῦ τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας εἶναι ὁ διανοητικὸς Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ Σχολαστικὴ intelligentia divina καὶ ἡ σύγχρονος «σκεπτομένη μόρφωσις»⁸⁹ ἀνάγονται εἰς τὴν <νοήσεως νόησιν>. Σχετισθεῖσα πρὸς τὴν Ἰδέαν τῶν ἰδεῶν, διὰ τῆς συναίρεσεως τοῦ συνόλου τῶν πλατωνικῶν <ιδεῶν> εἰς μίαν ἐνιαίαν <Ἰδέαν>⁹⁰, ἡ <νοήσεως νόησις>^{91α}, χαρακτηρίζουσα κατ' ἐξοχὴν τὸν ἀριστοτέλειον Θεὸν «ζῶον ἀτίδιον ἄριστον»^{91β}, ἀπέτελεσε τὸ ἔρεισμα καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς πανωνύμου Διανοίας τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀρχετύπου διανοίας, γενεσιουργοῦ αἰτίας τῆς ἐκτύπου διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἢ προϋπόθεσις ὅλου τοῦ θεολογικοῦ διανοητισμοῦ τοῦ Μεσαιῶνος. Μόνον ἢ ἄριστος τῆς εἰδητικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ μιᾶς adaequationis τοῦ intellectus humani πρὸς τὸν intellectum extramentalem, ἐπιτρέπει εἰς τὴν αὐτογνωσίαν νὰ θεωρηθῇ «κλειὸς πάσης θεογνωσίας»⁹², διότι ὁ «Θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, εἰμὴ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν»⁹³ καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, «ἐφ' ὅσον γνωρίζῃ ἑαυτήν», νὰ προσκτᾷ κατ' ἀνάγκην «γνώσιν τοῦ Θεοῦ»⁹⁴.

Ἡ theologia affirmativa ὑπῆρξε γέννημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὸν ἄνθρωπον ὡς κεντρικὴν μορφήν τόσον τῆς γῆς, ὅσον καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἐφ' ὅσον «Ὁ Οὐρανὸς παριστᾷ εἰς τὴν ὀλότητα καὶ τὰ μέρη του τὸν ἄνθρωπον»⁹⁵. Τὸ εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ γεωκεντρικὸν κοσμοεἶδωλον, εἶναι νοοκεντρικόν. Ἡ φυσικὴ «Ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ»⁹⁶ ἐξέφρασε τὸν <πτολεμαϊκόν> ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος πιστεύει, ὅτι τὸ Σύμπαν στρέφεται περὶ αὐτόν. Αὐτοθεωρουμένη ὡς διανοητικὴ ἐπικύρωσις τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ πιστεύουσα, ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς εἶναι veritates aeternae, οὐχὶ ὅμως ὡς ἄρθρα ὑπερβατικῆς πίστεως, ἀλλ' ὡς ἀρχαὶ τοῦ λόγου, ἡ καταφάσκουσα τὴν φύσιν Θεολογία εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις τοῦ μεσαιωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέλαβε τὴν διάνοιαν ὡς κέντρον τοῦ Σύμπαντος, πέραν τοῦ ὁποῦ δὲν πλανᾷται μόνον ὁ ἀστρικός κόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁ μέγιστος πλανήτης. Ἡ φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξε καὶ παραμένει <προκοπ-

ἐπανάληψις τοῦ δεδομένου: $\frac{3}{6} = \frac{3}{6}$ Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου, δεδομένα εἶναι ὁ κόσμος καὶ τὰ κατηγορημάτα του καὶ ζητούμενα ὁ Θεός καὶ τὰ θεῖα κατηγορήματα. Ἀναλογικὴ γνώσις τῶν ζητούμενων ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς σχέσεως τῶν δεδομένων⁸⁸.

περνική). Εἰς τὴν χωρολογικὴν τῆς ἀντίληψιν ὁ Θεὸς εἶναι ἐν ὄν πλησίον τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ἡ ἰκανότης περιορίζεται εἰς τὴν κατασκευὴν πηλίνων ἀντιτύπων τῶν μελῶν του. Ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι ὁ ἄριστος γλύπτης καὶ ζωγράφος, ὁ ὁποῖος ἡσχολήθη ἢ συνεχῶς ἀσχολεῖται εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀδριάντος του καὶ τῆς αὐτοπροσωπογραφίας του. Διὰ τῆς ὄντολογικῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ ἡ διάνοια ἐπεδίωξε ν' ἀφομοιώσῃ τὸν Θεὸν πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς, νὰ διανοητικοποιήσῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ προβληθῇ ὡς πρωταρχικὴ μορφή τῆς πραγματικότητος. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία, ἐκινήσασα ὡς *theologia gloriae*, ὡς θεολογία τῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου πρὸς δόξαν Θεοῦ, κατέληξεν εἰς ὀλοκληρωτικὴν κοσμικοποίησιν τοῦ Ὑπερβατικοῦ, διπλασιάσασα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ὡς ἔχουν ἐντὸς τοῦ χρόνου. Ἀκολουθήσασα τὴν νοολογικὴν θεολογίαν τοῦ «δεκάτου τρίτου Ἀποστόλου», τοῦ <Ἁγίου> Ἀριστοτέλους⁹⁷, ἡ κριτικὴ σκέψις τοῦ ὁποίου ἐγνώριζε τὴν διαλεκτικὴν ἀμφιβολίαν καὶ προσεπάθησε νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν νόησιν ὡς μέτρον τοῦ <ἄντος ἢ ἄντος> α, ἀνεπτύχθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ *principis philosophorum* Θωμᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλε τὸν Σταγειρίτην εἰς τὸν Καθολικισμόν ὡς «πρόδρομον τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα, ὡς ὁ Βαπτιστῆς ὑπῆρξεν εἰς τὰ πράγματα τῆς χάριτος»⁹⁷, εἰς αὐτοβέβαιον θεολογικὸν ὀρθολογισμόν, διὰ ν' ἀντικαθῆ πρὸς τὸν ἀντιδιανοητισμόν καὶ τὸν *fideismum* τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς θεολογικῆς αὐτῆς τάσεως εἶναι ἡ θεωρητικὴ μεταβολὴ τῆς οὐσίας τοῦ πέρατος, ἀπὸ ἀπλοῦ *vestigii dei*, εἰς *substantiam divinam*. Ὁ ἄνθρωπος προέβαλεν εἰς τὸ ἐπέκεινα τὸ εἶδωλόν του, ἀντελήφθη τὸν Θεὸν «ὅμοιον πρὸς ἓνα καθρέπτην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βλέπει τις τὴν ἀτομικὴν του εἰκόνα»¹⁰⁰ καὶ ἐξέλαβεν ἐν συνεχείᾳ τὴν αὐτοπροβολὴν ὡς αὐτουσίαν τοῦ Θεοῦ (*aseitas dei*). Ὁ Θεὸς τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν «ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως: Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἰδέας».¹⁰¹ Ἡ ἐπιθυμία ἀντικατέστησε τὴν ἀπόδειξιν. Ἀντὶ τοῦ ζητουμένου: *quod erat demonstrandum*, προσβλήθη τὸ προσδοκώμενον: *quod desideratur*. Ἡ νόησις ἀντήλλαξε τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερβατικότητος διὰ τῆς ὑπερθετικοποιήσεως τοῦ <ἐνθάδε>, ἀλλὰ δὲν ἔγινε <νόησεως νόησις> καὶ δὲν ἀμφέβαλεν ὡς πρὸς τὸ κῦρος τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἡ *ratio* ἐνόμισεν, ὅτι νοεῖ τὴν *intelligentiam divinam*, ἀλλὰ τῆς διέφυγεν ὁ *intellectus humanus*. Ὁ λόγος δὲν ἠρεύνησε τὸν λόγον καὶ δὲν ἠρώτησεν, ἐὰν δύναται πράγματι νὰ θεωρῆται *conditio sine qua non* τοῦ λόγου του. Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἀπροϋποθέτου Θεοῦ παραμένει διὰ τὴν μεσαιωνικὴν συνειδήσιν τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀδιανόητος. Ἡ θεολογία αὐτὴ ἐξέφρασε τὸ φρό-

α. «Χαλεπὸν δ' ἔστι τὸ γνῶναι εἰ οἶδεν ἢ μή. χαλεπὸν γάρ τὸ γνῶναι εἰ ἐκ τῶν ἐκἄστου ἀρχῶν ἴσμεν ἢ μή ὑπερ ἔστι τὸ εἰδέναι⁹⁸. Ὅτι γάρ ἐννοεῖ τι καὶ ὑπὲρ τὸν νοῦν ὁ Ἀριστοτέλης, δηλὸς ἔστι πρὸς τοῖς πέρασιν τοῦ περὶ εὐχῆς βιβλίου σαφῶς εἰπὼν, ὅτι ὁ Θεὸς ἢ νοῦς ἔστιν ἢ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ»⁹⁹.

νημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐπεδίωξε ν' αὐτοπροβληθῆ εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν ἔμαθε νὰ «διακρίνη τὸ γενόμενον τοῦ πεποικηκότος»¹⁰². Ὁ ἄνθρωπος ἀπέδωκεν εἰς τὸν Θεὸν τὰ κατηγορήματα τῆς ἐμπειρίας του, ἀντελήφθη τὸν «οὐράνιον Θεόν» ὡς «ἀθάνατον ἄνθρωπον» καὶ συγχρόνως ὠνόμασε ἑαυτὸν «*deum humanum*»¹⁰³, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισε τὴν ἐρώτησιν διὰ τὸ ἀντικειμενικὸν κύρος τῆς παραστάσεως τοῦ ὡς ἀντικειμένου θεωρηθέντος Θεοῦ. Αἱ ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωσε, προηγήθησαν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ.

Ἡ Θεολογία τῶν Καταφάσεων ὑπῆρξε προερωτηματικῆ. Ἐχαρακτήρισε τὴν αὐτοπεποιθήσιν τοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως τὴν ἀπουσίαν τῆς συνειδήσεως τοῦ χρονικοῦ του χαρακτήρος. Ὡς φιλοσοφικὴ ἔκφρασις, ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ λόγος δὲν διέβη τὰ ὅρια τῆς μυθολογίας, ὅτι θέλει νὰ εἶναι <λόγος ἀποφαντικός> καὶ οὐχὶ ἐρωτηματικός, λόγος θεόσοφος καὶ οὐχὶ φιλόσοφος. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας, ἐπέδειξεν ἔλλειψιν <πνεύματος μαθητείας> τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος δὲν προσεπάθησε νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει, ἀλλὰ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν πίστιν διὰ τῶν ἐκάστοτε δοξασιῶν του. Ὡς προσπάθεια αὐθυπερβάσεως, ἐξέφρασε τὸν ἀγῶνα τοῦ λόγου πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων του, ὑπερβατικὴ εἰς τὴν τάσιν της πρὸς τὸν Ὑπερβατικόν, ἀλλ' ὑπερβαθεῖσα ὡς περιγραφὴ του. «Ἄλλ' ἔστιν ἡμῖν γνώσις εἶδεσιν ἐπερειδομένη. ὅσω δ' ἂν εἰς ἀνείδεον ἢ ψυχὴ εἴη, ἐξαδυνατοῦσα περιλαβεῖν τῷ μὴ ὀρίζεσθαι καὶ οἷον τυποῦσθαι ὑπὸ ποικίλου τοῦ τυποῦντος ἐξολισθαίνει καὶ φοβεῖται, μὴ οὐδὲν ἔχη. διὸ κάμνει ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ ἀσμένῃ καταβαίνει πολλάκις ἀποπίπτουσα ἀπὸ πάντων, μέχρις ἂν εἰς αἰσθητὸν ἦκη ἐν στερεῷ, ὥσπερ ἀναπαυομένη»¹⁰⁴.

Η ΑΡΑΠΟΜΗΑΙ

1. Ἐρμῆς ὁ Τρισμέγιστος : Κλεις 25 (Hermetica — W. Scott, vol. I 1924, p. 204). 2. Αὐγουστῖνος : Confessiones, lib. 11, cap. IX, II (MPL t. XXXII <I>, 1877, p. 813). 3. Meister Eckhart : (Textbuch — O. Karrer, 1926, S. 82). 4. De trinitate, lib. XV, cap. XX, 39 (MPL <VIII>, 1886, p. 1088). 5. Commentaria in IV libros Sententiarum M. P. Lombardi, lib. I, dist. XIII, dub. VIII (Opera theologica selecta — PP. Collegii a S. Bonaventura, t. I. MDCCCLXXXII, p. 241). 6α. De veritate, qu. II, art. 11, ad 1 (Quaestiones disputatae — R. P. Mandonnet, 1925, p. 68), β. Ad 4 (p. 69). 7. Conc. Lateranense IV, 1215 (Enchiridion symbolorum — H. Denziger, MCMXLVII, 432 (p. 202)). 8. E. Przywara : Analogia entis, 1932, S. 97. Πρβλ. : Kant Heute, 1930, S. 104/5. 9. C. Ninc : Philosophische Gotteslehre, 1948, S. 195. 10. B. Rosenmøller : Zur Gotteserkenntnis: «Wissenschaft und Weisheit», 6. Jg. 1939, S. 160. 11. Tusculanorum disputationum, lib. V, cap. XIII, 38 (I. C. Orelus, MDCCCXXIX, p. 147). 12α. Ἐννεάδων I 6, 9 (H. F. Mueller, vol. I, MDCCCLXXXVIII, p. 53/54), β. V 3, 5 (vol. II, MDCCCLXXX, p. 160). 13. Zahne-Xenien, III, 724/7 (WW — Ed. v. d. Hellen, 4. Bd. <1902>, S. 59. Πρβλ. : Zur Farbenlehre, I, Einleitung (ὡς ἄν. 40. Bd., S. 71). 14α. Summa theologica, I, qu. 84, art. 2, ad 3 (Kathol. Akademikerverband, 6. Bd. 1937, S. 261/2), β. Qu. 13, ad 5 <corp.> (I. Bd., 1934, S. 272), γ. Q. 29, ad 3 <corp.> (3. Bd. 1939, S. 52), δ. Q. 13, ad 5 <corp.> (1. Bd., S. 274). 15. Ὁ ὄρος, προερχόμενος ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Οὐάβρωνος «Antiquitates rerum humanarum et divinarum», ἀπαντᾶται ἀρχικῶς εἰς τὸν Αὐγουστῖνον : De civitate dei, lib. VI, cap. V, I (MPL, t. XLI <VII> 1841, p. 181). 16. J. Bittremieux : Similitudo creaturae cum deo : «Divus Thomas», t. XLIII, 1940, p. 323. 17. F. B. von Brandenstein : Der Aufbau des Seins, 1950, S. 255. 18. J. Defever : La preuve réelle de Dieu, 1953, p. 68. 19. H. Pfeil : Gott im Denken der Gegenwart : «Kathol. missionärztl. Fürsorge», Jg. 1940, S. 101. 20. R. Jolivet : Le dieu des philosophes et des savants, 1956, p. 81. 21. M. J. Scheeben : Handbuch der kathol. Dogmatik, II. Buch 1948, 45 (S. 20). 22. L. Braun : Die Persönlichkeit Gottes, II. Teil 1931, S. 193/4. 23. C. Nink, ὡς ἄν., S. 196. Πρβλ. F. Brentano : Vom Dasein Gottes, 1929, S. 476/8 — Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis, 1955, S. 138. 24. Nouveau essais sur l'entendement, livr. IV, chap. V (WW — C. J. Gerhardt, V. Bd. 1882, p. 378). 25α. Essais de Théodizée (ὡς ἄν. VI. Bd. 1885; p. 51, β. p. 27). 26. C. A. Auberlen : Die Theosophie F. C. Oetinger's, 1847, S. 174. 27. Theologia ex idea vitae deducta, 1765, p. 34. 28. Die Theos. F. C. Oetinger's, S. 336. 29α. Metaphysica, 1743, 807 (p. 272), β. 804 (p. 272). 30α. Das Christentum der Vernunft, 13 (WW — K. Lachmann, 14. Bd. 1898, S. 176/7), β. 22 (S. 178). 31α. Theosophie des Julius (WW — Ed. v. d. Hellen, 11. Bd. I <1905>, S. 126), β. 127. 32. Die Weltalter (WW — K. F. A. Schelling, 8. Bd. 1861, S. 265). 33. Die Weltalter (M. Schröter, 1946, S. 249). 34. Pius X : Jusjurandum contra errores modernismi (Enchiridion symbolorum — H. Denziger, MCMXLVII, 2145, p. 607). Πρβλ. Constit. dogm. de fide catholica, cap. 2 (ὡς ἄν. 1785, p. 492). 35. Ὁ ὄρος ἀπαντᾶται εἰς τι κείμενον τῆς αἰρέσεως τῶν «Γνωστικῶν» τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος (Gnostische

Schriften — C. Schmidt, 1892, SS 239, 288). 36. A. G. Baumgarten : *ὡς ἄν.*, 800 (p. 271). 37. F. B. v. Brandenstein, *ὡς ἄν.*, S. 251. 38. A. G. Baumgarten : *Metaphysica*, 1743, 808 (p. 273). 39. W. Windelband : *Präludien*, 1903, S. 376. 40. N. Denzinger, *ὡς ἄν.*, 2145 (p. 607). 41. N. Berdiajew : *Von der Bestimmung des Menschen*, 1935, S. 46. *Πρβλ.* : — *Die Philosophie des freien Geistes*, 1931, S. 225. 42. *Stoicorum veterum fragmenta* (I. ab Arnim, vol. I, MCMV) 102 (p. 28). 43. S. Hippolytus : *Τῶν κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἐλέγχου*, β(βλ. Z, 21 (L. Dunker, F. G. Scheidewin, 1859, p. 358). 44. *Summa theologica*, I, qu. 13, art. 4, ad 3 (Kath. Akademikerverband, 1. Bd. 1934, S. 269). 45. An Jaquelot, Sept. 1704 (W W — C. J. Gerhardt, VI. Bd. 1885, p. 559). 46. *Einleitung in die Metaphysik*, 1933, S. 282. 47. *L'être et l'essence*, 1948, p. 112/3. 48. *Welt und Gott*, 1952, S. 107. 49. F. C. Oetinger, *ὡς ἄν.*, S. 336. 50. H. Schell : *Die Göttliche Wahrheit des Christentums*, 1. Buch: *Gott und Geist*, I, 1895, S. 363. 51α. H. Diels : I B, 67 (S. 165), β. 51 (S. 162). 52. *Lib. I, cap. 1, 2* (MPL t. XXXII <I>, 1877, p. 869). 53α. *Πρβλ.* *De docta ignorantia*, lib. III, peroratio (Opera — J. F. Stapulensis, vol. I, MDXIII, fol. 34 r.), β. *Lib. I, cap. 13* (fol. 5 v.). 54. *Idiotae de sapientia*, lib. II (*ὡς ἄν.* fol. 80 r.). 55. *Πρβλ.* : *De visione dei cap. IX* (fol. 103 v.), *De filiatione dei* (*ὡς ἄν.* fol. 67 r.), *De Beryllo cap. I* (fol. 184 r.), *De posset* (fol. 183 v.), *Idiotae de mente lib. III, cap. VI* (fol. 85 v.), *De docta ignorantia lib. I, cap. IV* (fol. 2 r.), *De coniecturis lib. II, cap. 1* (51 r.), *Directio speculantis cap. IV* (L. Baur, P. Wilpert, MCMXXXIV, p. 9). 56. *De coniecturis lib. I, cap. 7* (fol. 43 r.). 57. *De triplici minimo et mensura*, I, cap. IV (Opera latine conscripta — F. Tocco et H. Vitelli, vol. I, pars III, MDCCCLXXXIX, p. 147). 58. W. Hauer : *Deutsche Gottschau*, 1934, S. 207. 59. Nicolaus Cusanus : *De docta ignorantia lib. III, peroratio* (*ὡς ἄν.* fol. 34 r.). 60. J. G. Hamann : *An Herder*, 27. April 1781 (W W — F. Roth, VI. Bd. 1824, S. 183). 61. I. Volkelt : *Ästhetik des Tragischen*, 1917, S. 512. 62. F. C. Oetinger : *Theologia...*, *ὡς ἄν.*, p. 34. 63. H. G. Wells : *God the invisible king*, 1917, p. 67. 64α. N. Berdiajew : *Von der Bestimmung des Menschen*, 1935, S. 50, β. S. 46, γ. S. 42. 65. I. Volkelt, *ὡς ἄν.* 66. F. W. J. von Schelling : *Philos. Untersuchungen über das Wesen der menschl. Freiheit* (W W — K. F. A. Schelling, 7. Bd. 1860, S. 403). 67. *Die Weltalter* (8. Bd. 1861, S. 267. *Πρβλ.* SS 246, 265). 68. *Stuttgarter Privatvorlesungen* (7. Bd. 1860, S. 432). 69. H. Bergson : *L'évolution créatrice*, 1908, p. 270. 70. W. R. Corti : *Die Mythopoese des « werdenden Gottes »*, 1953, S. 30. 71. M. Sceler : *Philosophische Weltanschauung*, 1929, S. 101 (103). 72. F. Schelling : *Denkmal der Schrift von den göttl. Dingen* (8. Bd. 1861. S. 81). 73. M. Scheler, *ὡς ἄν.*, S. 148/9. 74. C. A. Crusius : *Entwurf der notw. Vernunft = Wahrheiten*, 1753, S. 204 (S. 355). 75. A. Kirchner : *Ist das Dasein Gottes ein theol. Rätsel? : «Philos. Jahrbuch»*, 57. Bd. 2. Heft, 1947, S. 168. 76. F. B. von Brandenstein : *Der Aufbau des Seins*, 1950, S. 251. 77α. B. Spinoza : *Ethices pars IV, prop. XXVIII* (Opera — C. Gebhardt, II. Bd. 1924, p. 228), β. V, XXIV (p. 296). 78. Ἀριστοτέλης : *Τῶν μετὰ τὰ φυσικά* Z, 4 (1030β, 10). 79. Ὁμαῖς Ἀκουιάντης : *De veritate*, qu. II, art. 11, ad 5 (*Quaestiones disputatae* R. P. Mandonnet, t. I, 1925, p. 69). 80. *Τῶν μετὰ τὰ φυσικά* Δ, 6 (1016β, 34/5). 81. Ἡθικῶν Νικομαχεῖων B, 6 (1131α, 31). 82. *Kritik der Urteilskraft*, 1799, S. 448 (PAW 5. Bd. 1908 — W. Windelband, S. 464-EC 5.

Bd. 1914 — O. Bueck, S. 546). 83. E. Przywara : Analogia entis, 1932, S. 95. 84. Πρβλ. H. E. Hengstenberg : Das Band zwischen Gott und Schöpfung, 1940, S. 19, H. Wagner : Existenz, Analogie und Dialektik, 1. Halbband, 1953, S. 157, W. Veauthier : Analogie des Seins und ontologische Differenz : «Symposion», IV. Bd. 1955, SS 36, 63. 85. G. Dransfeld : Die Schöpfung, 1952, S. 5. 86. H. Höffding : Der Begriff der Analogie, 1924, S. 45. 87. Ἀριστοτέλης : Τῶν μ. τ. φυσικῶν Δ, 6 (1017α, 2/3) : «Ὅσα δὲ ἀναλογία οὐ πάντα γένη». 88. Πρβλ. E. Le Roy : Dogme et Critik, 1907, p. 146, T. Barth : Zur Grundlegung der Gotteserkenntnis : «Theol. Gegenwartsfragen», Jg. 1940, S. 87 (80). 89. H. Schell, ὡς ἄν., S. 258. 90. Πρβλ. H. Bergson : Les deux sources de la moral et de la religion, 1932, p. 259/60. 91α. Τῶν μ. τ. φυσικῶν Α, 9 (1074β, 34), β : Α, 7 (1072β, 29). 92. L. Braun, ὡς ἄν., S. 193. 93. E. Swendeborg : Himmel und Hölle, ἄν. χρ., S. 55. 94. B. Spinoza, ὡς ἄν., V, XXX (p. 229). 95. E. Swendeborg, ὡς ἄν., S. 48/50. 96. H. Renard : The philosophie of God, 1952, p. VII. 97. Πρβλ. N. Söderblom : Natürliche Theologie, 1913, S. 28. 98. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων Α, 9 (76α, 26/28). 99. Σιμπλικίος : Εἰς τὸ δευτέρον τῶν Ἀριστοτέλους περὶ οὐρανοῦ, 12, 218α, 20/22 (I. L. Heiberg, MDCCCLXXXVIII, p. 485). 100. J. Böhme : Sex Puncta Theosophica, I, kap. 1, 7 (WW — K. W. Schiebler, VI. Bd. 1846, S. 332). 101. P. Natorp : Religion innerhalb d. Grenzen der Humanität, 1894, S. 20. 102. Φίλων : Περὶ τοῦ τίς ὁ τῶν θεῶν ἐστὶν κληρονόμος, 205 (Οο — L. Cohn, P. Wendland, vol. III, MDCCCLXXXVIII, p. 47). 103. Nicolaus Cusanus : De coniecturis, lib. II, cap. XIV (Opera — J. F. Stapulensis, MDXIII, vol. I, fol. 60 r.). 104. Πλωτῖνος : Ἐννεάδων VI 9, 3 (H. F. Mueller, vol. II, MDCCCLXXX, p. 443).

Π. Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ

Ἄτενές δὲ δρακεῖν
Ἐπὶ σοὺς πυρσοὺς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς.
Πίπτων δὲ νόος
Ἄπο σᾶς σκοπιᾶς
Τὰ πέλας σάινει»¹.

Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν Καταφατικὴν Θεολογίαν, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦν ὡς manifestationem Dei, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διακηρύσσει, ὅτι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν mixtum compositum πεπερασμένων ἰδιοτήτων εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀπολύτως ἑτερογενοῦς καὶ ἀσυμμέτρου πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν Θεότητος. Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ Θεὸς εἶναι X: qualitas occulta—incoprehensibilitas, ἡ δὲ παράστασις, τὴν ὁποίαν τοῦ προσδίδει ἡ Θεολογία τῆς καταφάσεως τῆς Φύσεως, εἶναι μία συμβατικὴ μορφή τῆς παροδικότητος. Ἐνῶ τὸ ens creatum εἶναι ἐσφραγισμένον ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἐπιχειρεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς θεολογίας τοῦ τὴν Ὑπερβατικότητα <κατ' ἀλήθειαν>. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι <κατ' ἀνθρώπον>, πλοῦτος κοσμικῆς πενίας, οὐτοπικὴ αὐτοσύλληψις τοῦ πνεύματος ὡς Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπεριόριστον ὄν (ens illimitissimum), ἀλλ' ὑπερόριος καὶ ἐπομένως δὲν ὑπόκειται εἰς ὄρισμόν. Μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς νοήσεως χαίνει ἀπόλυτος inadaequatio καί, ὡς ἐκ τούτου, Θεὸς δὲν εἶναι ὅ,τι ἡ εἰς ἀπειρον ἀναγωγὴ τῆς φύσεως θέλει νὰ παραστήσῃ, ἀλλὰ τὸ Ἕτερον τοῦ πλάσματος, ὁ Ἄλλος παντὸς ἐπιστητοῦ καὶ νοητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισεν «ἐκ τῆς εὐθρίπτου ὕλης τῆς γῆς τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς εἰκόνα τῆς ἀτομικῆς του οὐσίας»². Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τονίζει μὲ ἔμφασιν τὴν ριζικὴν alietam existentiae et essentiae μεταξὺ ἀνθρωπίνης καὶ θείας φύσεως, ἀρνεῖται οἰανδήποτε scientiam speculativam Dei καί, ἀπορρίπτουσα πᾶσαν communicationem idiomatum, προσπαθεῖ διὰ τῶν ἀρνήσεων: via negationis νὰ ἔρῃ τοὺς modos essendi ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὑπερκοσμικότης, κρυπτότης καὶ ἀγνωσία: deus transmundanus, absconditus, ignotus, εἶναι τὰ μόνα κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὑπερβάλλει τοὺς ἀναλογικοὺς συλλογισμοὺς, εἶναι «ὁ μὴ ἔχων ἀναλογίαν», δὲν σχετίζεται πρὸς τὰ ἔντα, εἶναι «ὁ κατὰ μὴδὲν τῶν ὄντων ὄν», (τῆς Μετοχῆς νοουμένης ἀνευ ὄντολογικῆς σημασίας, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς, ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων, εἶναι «Προῶν» καὶ «Ἐπερῶν»), ἐπομένως «φρικτὸς νοηθῆναι», ἡ ἀπόλυτος ἑτερότης τῆς φύσεως: «τὸ τέρας πάντων», ὁ πάντῃ ἀανείκαστος καὶ ἀντικειμενικῶς ἀνέκφραστος: «ὁ μὴ πρὸς τι λεγόμενος», τὸ ἕτερον παντὸς λεγομένου: «ὁ ἑτερόνυμος»³. Ἡ διάνοια ἐπομένως δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀπρόσιτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν τού-

τοῖς, δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τῆς ἐννοίας του τὰς κοσμικὰς ιδιότητες αἱ ὁποῖα τὸν ὑποβιβάζουσι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πεπερασμένου. Ὁ Θεὸς δὲν ὀρίζεται: *Deus definiri non potest* καὶ, ὡς κατ' ἐξοχὴν *indefinitus*, εἶναι «ἀκατάληπτος» καὶ «ἀκατάγνωστος» * Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Καταφατικὴν, τὴν Θεολογίαν τοῦ ἐπιθέτου Παν—, εἶναι ἡ Θεολογία τοῦ στερητικοῦ Ἄ—.

Τὴν μέθοδον τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καθορίζει χαρακτηριστικῶς, ἐπηρεασμένος ἐκ τῶν νεοπλατωνιζόντων Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Ἀύγουστίνου, ὁ ἰσχύων ὡς αὐθεντία τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας *Θωμᾶς Ἀκυϊνάτης*. «Πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θείας οὐσίας ὀφείλομεν νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς ὁδοῦ ἀπομακρύνσεως (*via remotiōnis*), διότι ἡ θεία οὐσία διαφεύγει ἔνεκα τῆς ἀμετρίας τῆς πάντα τύπον, τὸν ὁποῖον θίγει ἡ διάνοιά μας καὶ οὕτω ἀδυνατοῦμεν νὰ τὴν συλλάβωμεν, γινώσκοντες τί εἶναι, ἀλλ' ἀποκτῶμεν γινῶσιν τινα, γινώσκοντες τί δὲν εἶναι. Τόσον περισσότερον πλησιάζομεν εἰς τὴν γινῶσιν τῆς, ὅσον περισσότερα θὰ δυνηθῶμεν διὰ τῆς διανοίας μας ν' ἀφαιρέσωμεν ἐξ αὐτῆς»⁷. Οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν ἀρνητικῶς, διὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως καὶ τοῦ συστηματικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων.

Ἄλλο Θεὸς γινώσκεται καλύτερον διὰ τῆς ἀγνοίας^{8 2*}, διότι ἡ ἀξία τῆς ἀρνήσεως ὑπερβάλλει τὴν τῆς καταφάσεως, προκειμένου περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς κρυπτομένης Θεότητος (*Deitas latens*)¹². Γινῶσις Θεοῦ σημαίνει διάγνωσιν τοῦ «τί δὲν εἶναι» καὶ «κατὰ ποῖον τρόπον δὲν εἶναι» ἡ θεία οὐσία¹³. Ἀντὶ τῶν καταφατικῶν κατηγορημάτων, τὰ ὁποῖα «εἰς ἀπέριωτον ἐλάχιστον βαθμόν: *per infinitu diminute*» ἀρμύζουσι εἰς τὸν Θεόν, διότι τοῦ ἀποδίδονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ πλάσματα¹⁴, μόνον κατ' ἀφαιρέσειν ἔσται δὴ πρώτη μὲν αὐτοῦ νόησις¹⁵. Ἡ ἀντίληψις τῆς Ἀπολύτου Πραγματικότητος ἐπιτυγχάνεται «διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀποφάσεων»¹⁶, διότι, καὶ μὲν ἀπο-

* Ὁ ὅρος «ἀκατάληπτος», χαρακτηρίζων ἤδη εἰς τὸν Ἰουδαῖον Φίλων α τὴν «τοῦ Θεοῦ φύσιν»^{4α}: πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῶ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνον ἀκατάληπτος^{4β} — ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός^{4γ}, παρουσιάζεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν φιλοσοφίαν, ὡς χαρακτήρ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους τοῦ, ὡς Πάπας τῆς Ρώμης (88-97 μ. Χ.) ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας θεωρουμένου, Κλήμεις τος: «Οὐρανούς ἐστήρισε καὶ τῆ ἀκατάληπτα αὐτοῦ συνέσει διεκόσμησεν αὐτοῦς»⁵. Ὁ ὅρος «ἀκατάγνωστος» ἐμφανίζεται εἰς τὴν κοπτικὴν κείμενον ἀνωνύμου συγγραφέως τῆς αἰρέσεως τῶν Γνωστικῶν, μεταξὺ β' καὶ γ' ἑκατονταετηρίδος. μ. Χ.⁶

2* «Negationis scitur Deus; est enim incomprehensibilis». Plus negationis quam affirmationis virtus valet¹⁰. Τὰ γὰρ ὄντα ὡς ἔστι γινώσκουσι, τοῦτο δὲ ἔστι καταφάσεως ἴδιον, τῇ δὲ ἐνθεαστικῇ περὶ τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τὸ ἀποφατικόν ἔστι καὶ ἐν ταύταις τῆς γνώσεως· οὐ γὰρ ὅ,τι ἔστι τὸ ἐν γινώσκουσιν, ἀλλ' ὅ,τι οὐκ ἔστι κατὰ τὸ κρεῖττον τοῦ ἔστιν. Ἡ δὲ τοῦ οὐκ ἔστι νόησις ἀπόφασίς ἔστιν¹¹.

φράσεις... ἀρχοειδέστεραι τῶν καταφάσεων οὔσαι, γεννητικά... αὐτῶν ὑφ'εστῆκασι»¹⁷ καὶ μόνον αὐταὶ «ἐπὶ τῶν θείων» δέον νὰ θεωρηθοῦν ἀληθεῖς, αἱ δὲ καταφάσεις ἀνάρμοστοι»¹⁸. «Ὁ νοῦς «δι' ἀποφάσεως γινώσκει»¹⁹ τὸν Θεὸν καὶ ὀφείλει «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι τὸν λόγον»²⁰, ὡμῶν «τὸν ὑπερούσιον ὑπερουσίως διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων ἄφαιρέσεως»²¹, καθ' ὅσον «τὰ περὶ Θεοῦ ὀνόματα τόσον ἐγγύτερον πλησιάζουν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀρνητικώτερα γίνονται»²².

Τυπικὴν μεθοδολογίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἔγραψεν ὁ νεοπλατωνίζων Ἰουδαῖος ἱατροφιλόσοφος Μωϋσῆς Μπέν Μαιμούν (1135 - 1294 μ. Χ.), ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποίου, διαδοθεῖσα διὰ τῆς Ἀραβικῆς ἐπεκτάσεως εἰς τὴν Δύσιν, συνέτεινε, ἐκ πρᾶλλήλου πρὸς τὴν λοιπὴν νεοπλατωνικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς *theologiae negativae* τοῦ Μεσαίωνος: «Τὰ ἀληθῆ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα, διὰ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώρα ἀνακριβῆς ἔκφρασις καὶ τὰ ὁποῖα γενικῶς εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν περιέχουν ἐλάττωμα ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν»^{23α}. Ἐπειδὴ «κατ' οὐδένα τρόπον ἀρμύζει εἰς τὸν Θεὸν ἐν θετικῶν κατηγορήμα»^{23β}, μόνον «τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα σὲ πλησιάζουν πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχῃς πολὺ, ὥστε νὰ προσθέτῃς εἰς ἐκάστην ἄρνησιν, τὴν ὁποῖαν ἐκφράζεις καὶ τὴν ἀπόδειξιν... "Ὄθεν, καθ' ὃ μέτρον θ' ἀντιληφθῆς ἐκ μᾶς ἀποδείξεως, ὅτι ἐν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πιστεύει τις, ὅτι ὑφίσταται εἰς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐξ αὐτοῦ, θὰ ἔχῃς ἀναμφισβητήτως πλησιάσει πρὸς αὐτὸν κατὰ ἓνα βαθμὸν περισσότερον»^{23α}, διότι αἱ ἀρνήσεις εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ἰδιότητες»^{23γ}.

Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, καθ'απτομένη τοῦ κοσμολογικοῦ χαρακτήρος τῆς καταφασκοῦσης τὴν φύσιν Θεολογίας καὶ ἐπιδιώκουσα νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου, εἶναι κατ' οὐσίαν ἀ κ ο σ μ ί α. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄγνοιαν τῆς γιγνωσκούσης Θεολογίας, αὐτοθεωρούμενος ὁ < Ἀγνωστικισμὸς > ὡς πηγὴ γνῶσεως, δὲν διαφέρει ταύτης ὡς πρὸς τὴν προϋπόθεσιν καὶ τὴν προοπτικὴν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ παραμένον ἐκ τοῦ κόσμου νοητικῆ προσπάθεια συλλήψεως τοῦ Ὑπερκοσμοῦ. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς *mysterii tremendi et stupendi*, κρυπτομένου *in tenebris aeternis*, ὑπῆρξεν ἀφετηρία ἀτελευτήτου περιγραφῆς του διὰ τῶν κοσμικῶν κατηγορημάτων τῇ προσθήκῃ ἐνὸς ἀ—. Ἡ < ζωγραφικὴ > τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας παραχωρεῖ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν < γλυπτικὴν >. Ἡ πρόσθεσις χρωμάτων ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἑλῆς. Οἱ ἀποφατικοὶ θεολόγοι μεθοδεύουν «ὡσπερ οἱ αὐτοφυῆς ἀγαθὰ ποιοῦντες, ἐξαιροῦντες πάντα τὰ ἐπιπροσθιόντα τῇ καθαρᾷ τοῦ κρυφίου θεοῦ κωλύματα, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ τῇ ἀφαιρέσει μόνη τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀναφαίνοντες κάλλος»²⁴. «Ὁ *Deus incognitus* εἶναι αὐτὸς ὁ *Deus notissimus*, παρασταθεὶς δι' ἄλλης τέχνης.

Ἀμφότεραι αἱ Θεολογίαι προσπαθοῦν νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἀλήθειάν των διὰ τῆς Γραφῆς. Ἐνῶ ἡ Καταφατικὴ βασίζεται εἰς τὰ χωρία «Γενέσεως» Α', 27 καὶ «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 20, ἐνθα ὁ λόγος περὶ εἰκόνος καὶ ὁμοιώσεως καὶ νοητῆς καθάρσεως τῶν ἀοράτων διὰ τῆς κτίσεως, ὡς ἐρεῖσματα τῆς Ἀποφατικῆς ἰσχύουν οἱ *loci classici*: «Ἐξόδου» Γ', 14: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, —Κ', 4: Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἶδωλον, —Κ', 21: Εἰς τὸν γνόφον, οὗ ἦν ὁ Θεός, «Ψάλ-

μῶν» ρλθ', 6: 'Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου, ἐξ ἔμου ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν, «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 23: 'Ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, Α' «Πρὸς Κορινθίους» Β', 11: Τὰ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Α' «Πρὸς Τιμόθεον» Στ', 16: Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»*.

Α' Η ΑΡΧΗ

Τὴν συνειδήσιν τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς σκέψεως ἐκφράζει πρῶτος ὁ πατήρ τῆς Φιλοσοφίας, ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος (—483). Διὰ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἡρακλείτου ἡ σκέψις ἐπιστρέφει διὰ πρώτην φοράν εἰς ἑαυτὴν καὶ γίνεται αὐτοσυνειδήσις. Ὁ λόγος θέτει εἰς ἑαυτὸν ὄρια, ἀντιλαμβάνεται τὴν συμβατικὴν φύσιν του καὶ τολμᾷ νὰ εἰρωνευθῇ τὴν κριτικὴν του δύναμιν α'. Ὁ αὐτοσυνειδήτος ἡρακλείτειος λόγος διαισθάνεται τὸν ὑπερβατικὸν Λόγον καὶ ἀναιρεῖ τὸν ἀνθρωπολογικὸν χαρακτήρα τῆς συγκρίσεώς του — «ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλι καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι»^{26β}—καὶ τὸ κύριον παντὸς χαρακτηρισμοῦ: «Ἐν τῷ σοφῷ μῦθον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα»^{26γ}. Ὁ κριτικὸς λόγος τοῦ Ἡρακλείτου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κριτικὴ τῆς κρίσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔναντι τοῦ Λόγου παραμένουν «ἀξύνετοι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον»^{26δ} καὶ τῆς ἐν γένει κοσμολογικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία δὲν «ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν, ὅτι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»^{26ε}. Ἡ κριτικὴ τοῦ ἡρακλείτειου λόγου εἶναι ἡ πρώτη αὐτοκριτικὴ τῆς σκέψεως εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Κατὰ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῆς θεολογικῆς παραδόσεως ἐστράφη συγκεκριμένως καὶ ἀπροκαλύπτως ὁ πρῶτος θεολόγος, ὁ Κολοφώνιος

* Πρβλ. τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: «Ἐνταῦθα στήθι καὶ ἐρώτησον τὸν αἰρετικόν, τί ποτὲ ἐστὶ τοῦτο, τὸ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, καὶ πρόσσεχε τῇ ἀκριβείᾳ τοῦ Παύλου. Οὐκ εἶπε, Φῶς ὢν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἵνα μάθῃς, ὅτι εἰ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος, πόσω μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν αὐτὸν Θεός. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐχ ἵνα οἶκον καὶ τόπον περὶ Θεοῦ ὑποπτεύσῃς, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλῆς περιουσίας τὸ ἀκατάληπτον μάθῃς. Ἄλλ' οὐδὲ φῶς οἰκῶν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλὰ ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκατάληπτου πολλῶ μείζον ἐστὶ. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθὲν καὶ ζητηθὲν μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό· ἀπρόσιτον δὲ ἐστὶν ὃ μὴδὲ ἐρευνηθῆναι ἀνέχεται τὴν ἀρχήν, μὴδὲ ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι δύναται»^{26α}. Ὁμοίως τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου «Πρὸς Ἐφεσσίους» Γ', 8: «Τί ἐστιν ἀνεξίτηλαστος; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι»^{26β}.

α. «Ἡράκλειτος παίδων ἀθύρματα νερόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα»^{26α}.

Ξενοφάνης (-480). Διὰ τῆς θεολογικῆς κριτικῆς τοῦ Ξενοφάνους :

«Πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσιόδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν ^{27α}.

Ἄλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι γενᾶσθαι θεούς,
τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε ^{27β}.

Αἰθιοπές τε (θεοὺς σφετέρους) σιμούς μέλανάς τε
Θρηκίκες τε γλαυκοὺς καὶ πυρρούς (φάσι πέλεσθαι) ^{27γ}.

Ἄλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες (ἵπποι τ') ἢ λέοντες
ἢ γράφαι χεῖρεςσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δὲ τοῖς βουσὶν ὁμοίας
καὶ (κε) θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
τοιαυτῶ' οἷόν περ κωτοὶ δέμας εἶχον (ἕκαστοι) ^{27δ}.

Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφές οὔτις ἀνὴρ ἶδεν οὐδέ τις ἔσται
εἰδώς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων·
εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπών,
αὐτὸς ὁμῶς οὐκ οἶδε, δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται» ^{27ε}.

δὲν κρημνίζεται μόνον τὸ πάνθειον τοῦ Ὀλύμπου χάριν ἐν ὁς Θεοῦ («ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι»), ὁ ὁποῖος ἀναιρεῖ καὶ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν — «οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὐδὲ νόημα» ^{27στ} —, ἀλλ' ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ριζικῶς ὁ γνωσεολογικὸς σκεπτικισμὸς («δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»), ὁ ὁποῖος ἐμελλεν ἔκτοτε νὰ συνοδεύῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν μέχρι σήμερον.

Τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῶν παραστάσεων τοῦ Θεοῦ τῆς λαϊκῆς θρησκείας θὰ ἐλέγξῃ κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Ἀκραγαντίνος Ἐμπεδοκλῆς (-430) διὰ τῶν στίχων :

«Οὐκ ἔστιν πελάσασθαι ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἥπερ τε μεγίστη
πειθοὺς ἀνθρώποισιν ἀμαξιδὸς εἰς φρένα πίπτει...
Οὐδὲ γὰρ ἀνδρουμένη κεφαλῇ κατὰ γυῖα κέκασται,
οὐ μὲν ἀπαι νότοιο δύο κλάδοι ἀίσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦν(α), οὐ μήδεα λαγνήεντα,
ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μοῦνον,
φροντίσι κόσμον ἅπαντα κατασσοῦσα θοῆμιν» ²⁸.

Τὴν «ἱερὰν» αὐτὴν «φρένα» θὰ λαμπρύνῃ ὁ Κλαζομένος Ἀναξαγόρας (-428/27) διὰ τῆς ἰδέας μιᾶς ἀπείρου καὶ αὐτάρκους Θεότητος ²⁹, τοῦ «Νοῦ», ὁ ὁποῖος «ἐστὶν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατές, καὶ μέμεικται οὐδενὶ γρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἑωυτοῦ ἐστὶν» ³⁰. Ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς Πρωταγόρας (-410) θὰ ἐκφράσῃ τὸν ἔσχατον θεολογικὸν ἀγνωστικισμὸν, ἀρνούμενος κατηγορηματικῶς τὴν γνώσιν καὶ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ : «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὥς εἰσιν οὐθ' ὥς οὐκ εἰσιν

οὐθ' ὅποιοι τινες ἰδέαν πολλά γὰρ τὰ καλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου»³¹.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὅποιος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὸς γενάρχης τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ Πλάτων (-347), ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαπραγματεύσεως τῆς ὄντολογίας τοῦ Παρμενίδου εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον*. Ὁ Παρμενίδης (-470;) ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἀνήρρεσε τὴν ἐνόητα τῆς ὕλης (Θαλῆς), τὴν ἔνοιαν τοῦ ἀπείρου (Ἀναξίμανδρος), τὸ κράτος τοῦ λόγου (Ἡράκλειτος), τὴν πολλότητα τοῦ λόγου (Πυθαγόρειοι) καὶ τὸ ἐν-πᾶν=Θεὸς (Ξενοφάνης)^{2*} διὰ τοῦ παλλογισμοῦ. Τὸ Εἶναι, ταυτισθὲν πρὸς τὸ νοεῖν α, ἀποβάλλει πᾶσαν θεολογικὴν ἐν-

*. Τὸν Πλάτωνα, μάλιστα τὸν Πλάτωνα τοῦ «Παρμενίδου», εἶχεν ἤδη ὁ Νικ. Κουζᾶνος θεωρήσει ὡς πρωτοπόρον τῆς θεολογικῆς Ἀποφάσεως [(Plato) unde omnia de eo (Deo) negans, ipsum ante omnia ineffabiliter vidit]³². Ἄν καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Raymond Klibansky δικαίως ὑποθέτη, ὅτι ὁ Κουζᾶνος ὀνομάζει μὲν τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' ἀφετηρία του εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ ἰδίως τὸ ὑπόμνημα τούτου εἰς τὸν «Παρμενίδην»³³, ἐν τούτοις, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως τοῦ Κουζᾶνου, ὁ Πλάτων τοῦ «Παρμενίδου» ἐμφανίζεται ὡς ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας³⁴. Ἀποφατικὴ διάθεσις ὅμως, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ὑπομνηματογράφου τοῦ ἢ τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρμενιδεῖου φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ «Παρμενίδης», διὰ τοῦ ὁποῦ, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν «Σοφιστήν», συνετελέσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος (ἢ στροφή τῆς σκέψεως εἰς αὐτήν)³⁵, εἶναι ἴσως ἡ μεγαλύτερα προσπάθεια αὐθυπερβάσεως τοῦ λόγου, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε <θεολογία> — τὸ παρμενιδεῖον ἄλλως τε Εἶναι δὲν εἶναι θεολογικὴ, ἀλλ' ὄντολογικὴ ἔννοια. Ὁ «Περὶ Ἰδεῶν» διάλογος δὲν εἶναι θεολογικός, ἀλλὰ, συμφῶνως πρὸς τὸν ὑπότιτλόν του, «λογικός», δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῆ ὄντολογία οὔτε μόνον θεολογία, ἀλλ' ἡ μετὰ βασίς ἀπὸ τοῦ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ. Ἐν τούτοις, ἡ τάσις πρὸς ὑπερῆδησιν τοῦ πεπερασμένου, χάριν ἐνὸς θεοῦ Ὑπερβατικοῦ, ἐχρησίμευσε ὡς ἀφετηρία καὶ ἐγγύησις τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

2*. «Μίαν δὲ τὴν ἀρχήν, ἧτι ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν»^{36α-38}. «Ὅτι ἐν τὸ πᾶν»^{36β}. «Ἐν εἶναι τὸ πᾶν καὶ τὸν θεὸν σύμφυτον τοῖς πᾶσιν»^{36γ}. Δογματίσαντα δὲ μόνον τὸ εἶναι πάντα ἐν καὶ τοῦτο ὑπάρχειν θεόν^{36δ}. Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων (Ἐλεατῶν) ἐνίσας... τὸ ἐν εἶναι φησι τὸν Θεόν³⁷. Τὸ γὰρ ἐν τοῦτο καὶ πᾶν τὸν θεὸν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης»³⁸. Ἡ παράδοσις αὐτῆ, ἡ ὅποια ἐπαρουσίασε τὸν Ξενοφάνη ὡς πανθειστήν, ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὅποιος διὰ τῆς ὑπερβατικότητος του ἀναρεῖ οὐχὶ μόνον τὴν σωματικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου («οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα») ^{27στ}. Ὁ Ξενοφάνης δὲν ἐτάχτισε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐδημιούργησεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Werner Jaeger, «τὸν χῶρον διὰ μίαν ὑψηλὴν θεώρησιν, ἀρνούμενος τὸν ἀνθρωπομορφισμόν»³⁹. Ἐν τούτοις, ὁ Κολοφώνιος θεολόγος συγκεκριμένως περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου «οὐθὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικεν θιγεῖν»⁴⁰, ὥστε ἡ μονοθεϊστικὴ του ἀντίληψις ἴσχυσε οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν, εἰς τὴν κριτικὴν ἀντιπροσώπων της, ὡς οἱ H. Diels, J. Geysler καὶ W. Windelband, ὡς «στενὸς πανθεισμός»⁴¹.

α. Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι^{42α}. Ταῦτόν δ' ἐστὶν νοεῖν τε καὶ οὔνεκ ἐστὶ νόημα^{42β}.

νοϊαν και νοεΐται ὀντολογικῶς ὡς «ἀγέννητον, ἀνώλεθρον, οὐλομελές, ἀτρεμές, ἀτέλεστον» ⁴² γ. Τό «λογικὸν πάθος» ⁴³ τοῦ πρώτου μεθοδικοῦ φιλοσόφου αἶρει οὐχὶ μόνον τὸν θρησκευτικὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς λαϊκῆς πίστεως και τὴν πανθειστικὴν τάσιν τοῦ διδασκάλου * Ξενοφάνου, ἀλλ' ὑποτάσσει τὸ Θεῖον εἰς τὸν λόγον. Οὕτω, ὁ Παρμενίδης ἀνέπτυξεν ἀντὶ θεολογίας «λογοθεΐαν», καταστάς μετὰ τοῦ ἀντίποδός του Ἑρακλείτου θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς μεταγενεστέρως εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. Ὁ Πλάτων, «αἰσχυρόμενος» ⁴⁸ περισσότερο παντὸς ἄλλου προγενεστέρου τοῦ φιλοσόφου τὸν «πατέρα» ⁴⁹ α καὶ «μέγα» ⁴⁹ β Παρμενίδην και αἰσθανόμενος ἰδιαιτέραν συγγένειαν πρὸς τὸ «παντάπασι γενναῖον βάθος» ⁴⁹ γ τοῦ ἀνδρός, ἀναπτύσσει τὴν παρμενίδειον ὀντολογίαν κατὰ τρόπον τόσον βαθέως ἀποφατικόν, ἀναιρῶν συλλήβδην τοὺς ὀντολογικοὺς χαρακτῆρας, ὡς ἀπᾶδοντας πρὸς τὸ αἶτημα τῆς ὑπεροντικῆς αὐθυποστάσεως τοῦ Εἶναι, τὸ ὅποϊον ἤδη, ὡς τὸ Ἄγαθὸν τῆς «Πολιτείας», ἢ Αἰτία τοῦ «Φιλήβου» και ὁ Δημιουργὸς τοῦ «Τιμαίου», σχετίζεται πρὸς τὴν Θεότητα ⁵⁰, ὥστε ὁ διάλογος αὐτὸς θ' ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πρὸς τὸν ἐπέκεινα «Ἐνα νεοπλατωνικοῦ ἔρωτος και διὰ τοῦ Πλωτίνου και τοῦ ὑπομνηματιστοῦ Πρόκλου θὰ ἐπηρεάσῃ ἀποφασιστικῶς ὄλην τὴν ἀνατολικὸδοτικὴν παραγωγὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

Ἐνῶ εἰς τὸν «Τιμαίον» ἐκφράζεται ἡ δυσχέρεια ἀνευρέσεως και ἀνακοινώσεως τοῦ ποιητοῦ-πατρὸς τοῦ κόσμου α, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν «Πολιτείαν», τὸ ζητούμενον «Ἄγαθόν» θὰ χαρακτηρισθῇ εἰς τὸν «Παρμενίδην», «τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» ⁵², ἐπέκεινα τῆς οὐσίας β, και ἐπομένως ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας ὁμοιότητος, ὀντολογικῆς σχέσεως γ και

*. Παρὰ τὴν ἐκφραζομένην ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ποῖος τῶν δύο ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ἄλλου ⁴⁴, φαίνεται, ὅτι, διὰ λόγους παραδόσεως, ὁ νεώτερος Παρμενίδης ὑπῆρξεν ὁ μαθητῆς, ὁ ποῖος οὐχὶ μόνον ἀνέπτυξεν εἰς πλήρη μεταφυσικὴν σαφήνειαν» ⁴⁶ τὰς σκέψεις τοῦ διδασκάλου, ἀλλ' ἀνήρρεσε διὰ τοῦ παλλογισμοῦ του και τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου και τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξίς τῶν ὀποίων εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνου (Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου (Ξενοφάνου) λέγεται μαθητῆς γενέσθαι» ⁴⁶ και τοῦ Σιμπλικίου: «Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον τὸν Παρμενίδου διδάσκαλον ὑποτίθεσθαι φησιν ὁ Θεόφραστος» ³⁸ - ⁴⁷.

α. «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν και πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον και εὐρόντα εἰς πάντα ἀδύνατον λέγειν» ⁵¹.

β. «Ὅτι οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐπὶ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας ⁵². Οὐδαμῶς ἄρα τὸ ἐν οὐσίας μετέχει ⁵⁴α.

γ. «Οὐδὲν μὴν ὁμοῖον τινι ἔσται οὐδ' ἀνόμοιον οὐθ' ἑαυτῷ οὐθ' ἑτέρῳ ⁵⁴β. Οὐδὲ ὁμοιον ἄρα δυνατὸν αὐτὸ εἶναι οὔτε ἄλλῳ οὐθ' ἑαυτῷ. Οὔτε ἄρα ἴμοιον οὔτε ἀνόμοιον οὐθ' ἑτέρῳ οὔτε ἑαυτῷ ἂν εἴη τὸ ἐν ⁵⁴γ. Οὐδὲ μὴν ὁμοιότης γε οὐδὲ ἑτεροειότης οὔτε πρὸς αὐτὸ οὔτε πρὸς ἄλλα ἂν εἴη αὐτῷ» ⁵⁴δ.

κατηγορίας α. «Ὡστε τὸ Ἐν, καταχρηστικῶς ἐν λεγόμενον, διότι ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν κατηγορίαν τοῦ ἐνός β, εἶναι ἀνόνημον, ἀδικανόνητον καὶ ἀγνωστον. «Οὐδ' ἄρα ἄνομά ἐστιν αὐτῷ οὐδὲ λόγος οὐδὲ τις ἐπιστήμη οὐδὲ αἴσθησις οὐδὲ δόξα. Οὐ φαίνεται. Οὐδὲ ὀνομάζεται ἄρα οὐδὲ λέγεται οὐδὲ δοξάζεται οὐδὲ γινώσκειται, οὐδέ τι τῶν ὄντων αὐτοῦ αἰσθάνεται»⁵⁴ ζ. Ἡ ἄρσις τοῦ λογικοῦ κύρους πρὸ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ ἐνός Εἶναι, τὸ ὅποιον οὔτε ἐν εἶναι οὔτε εἶναι, ἀλλ' «ἐστὶν ὅπως οὐκ ἐστὶν»⁵⁵ α, εἶναι τὸ αἴτημα, τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει ὁ λόγος εἰς ἑαυτόν, διὰ νὰ κρατηθῇ εἰς τὴν συνειδήσιν τῆς ἀντιφατικῆς οὐσίας ἐννοίας τοῦ «μὴ ὄντος» καὶ νὰ μὴ χαθῇ, πλανώμενος ἐντὸς τῆς πολλότητος τῶν ὄντων. Ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ λογικοῦ Εἶναι τοῦ Παρμενίδου πλατωνικὴ ἐννοια τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀρρήτου «μὴ ὄντος» γ, κληροδοτεῖται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν μετακλασσικὸν πλατωνισμόν, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς Θεότης πλέον, οὐχὶ μόνον τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην μεταγενεστέραν, ἀπότοκόν της, ἀποφατικὴν σκέψιν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Β'. Η Α Κ Μ Η

1. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

α. Οἰ φιλόσοφοι

Ἡ προσπάθεια τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος νὰ ἄρῃ τὸν ὄντολογικὸν χαρακτηριστῆρα τῆς ἐννοίας τῆς Θεότητος, κορυφωθεῖσα διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς διαπραγματεύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ παρμενιδείου Εἶναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἀπετέλεσε τὸ πνευματικὸν κλῆμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ἡ φιλοσοφία τῆς δύσεως τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψεως, ὁ Νεοπλατωνισμὸς καὶ ἡ μορφή christiano μετατροπῆ του, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οὐδεμίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ δονεῖται τόσον ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς Θεότητος καὶ συγχρόνως τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνωστικῆς καταλήψεώς της, ὅσον ἡ νεοπλατωνικὴ⁵⁷. Ἡ ἔφεσις τῆς ἐνώσεως πρὸς τὸν ἐπέκεινα

α. «Τί δέ; τὸ ἐκείνου ἢ τὸ ἐκείνω, ἢ τὸ τί, ἢ τὸ τοῦτο ἢ τὸ τούτου, ἢ ἄλλου ἢ ἄλλω, ἢ ποτὲ ἢ ἔπειτα ἢ νῦν, ἢ ἐπιστήμη ἢ δόξα ἢ αἴσθησις ἢ λόγος ἢ ὄνομα ἢ ἄλλο ὅτιον τῶν ὄντων περὶ τὸ μὴ ὄν ἐσται; Οὐκ ἐσται. Οὕτω δὲ ἐν οὐκ ὄν οὐκ ἔχει πως οὐδαμῇ. Οὐκ οὐδὲ δὴ ἔοικέ γε οὐδαμῇ ἔχειν»⁵⁴ε.

β. Οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστὶν ὥστε ἐν εἶναι· εἴη γὰρ ἂν ἡδὴ ὄν καὶ καὶ οὐσίας μετέχον, ἀλλ' ὡς ἔοικε, τὸ ἐν οὔτε ἐν ἐστὶν οὔτε ἐστὶν»⁵⁴στ.

γ. Οὔτε γὰρ ἂν γνοίης τό γε μὴ ὄν (οὐ γὰρ ἀνυστόν) οὔτε φράσαις⁵⁵β. Οὐδ' ἄρα δόξα τοῦ μὴ ὄντος παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐστὶν οὐδέ τι φάντασμα, οὐδέ δοξάζεται οὐδαμῇ οὐδαμῶς τὸ μὴ ὄν ἐπὶ τῶν ἄλλων⁵⁸.

παντός τρόπου υπάρξεως Ἔνα, κύριον γνώρισμα τῆς μυστικιστικῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἀντλοῦν ὁ Μυστικισμὸς καὶ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Πλωτῖνος (205-270), εἰς τὸν ὁποῖον ἐμαθῆτευσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ χριστιανοὶ καὶ <ἐθνικοὶ> λόγιοι τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ἐξωθεῖ τὴν Θεότητα πέραν τοῦ κόσμου, εἰς ἀπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν <ἐπέκεινα>. Ἡ ἰδέα τοῦ Ὑπερκοσμίου δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἔκφρασιν μεγαλοπρεπεστέραν ὅσης ἀπολαύει εἰς τὴν <Ἐνολογίαν> τῶν Ἀρνεάδων. Ὁ Πλωτῖνος εἶναι ὁ μεγαλύτερος <ἐπεκεινολόγος> τῆς Ἱστορίας.

Ὁ «Θεός» εἰς τὴν πλωτικὴν φιλοσοφίαν εἶναι «τὸ πρῶτον ἐπέκεινα ὄντος^{58α}, ἐπέκεινα οὐσίας^{58β}, ἐπέκεινα αὐταρκείας^{58γ}, ἐπέκεινα ἐνεργείας^{58δ}, ζωῆς^{58ε}, κινήσεως^{58στ}, λόγου^{58ζ}, ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως^{58η}, ἐπέκεινα ἀπάντων^{58θ}, διὸ καὶ ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἶπης τί ἐρεῖς»^{58ι}. «Ὅ,τι λέγομεν περὶ Θεοῦ ἀφορᾷ εἰς αὐτὸ μὴ ἔστιν, ὃ δὲ ἔστιν, οὐ λέγομεν· ὅστε ἐκ τῶν ὑστερον περὶ αὐτοῦ λέγομεν»^{58ια}. Ὑψίστη γνώσις τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὅτι ἔστι — οἷον δὲ ἔστι τοῦτο ἀφελς»^{58ιβ} — τοῦ «ἔστι» καταχρηστικῶς ἐκλαμβανομένου — «ἔστι δὲ οὐδὲ τὸ ἔστι»^{58ιγ*}. Ἡ Θεότης τοῦ Πλωτῖνου εἶναι «ἐν φιλόν»^{58ια}, χωρὶς ἀριθμητικῆν ἔννοιαν — «ὀνομάζομεν ἐν ἐξ ἀνάγκης τοῦ σημαίνειν ἀλλήλους αὐτὴν τῷ ὀνόματι»^{58ιβ} —, πέραν τοῦ ὁποίου στρέφεται ἡ σκέψις, μὴ δυναμένη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν του — «καὶ αἶ μὲν περὶ αὐτό, οὐκ αἶ δὲ εἰς αὐτὸ βλέπομεν»^{58ιγ} —, ὑποδηλοῦται ὡς ἄρσις τοῦ κόσμου — «εἰ δὲ θέσις τις τὸ ἔν, τὸ τε ὄνομα τὸ τε δηλούμενον, ἀσαφέστερον ἂν γίνοιτο τοῦ εἰ μὴ τις ὄνομα ἔλεγεν αὐτοῦ»^{58ιδ} —, ἀλλ' ὑπέγκριται τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, «ὅτι μὴ νοῦς τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ὄραν»^{58ιε}.

Συστηματικὸς ὅμως θεμελιωτῆς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ὁ ὑπομνηματογράφος τοῦ Πλάτωνος, τελευταῖος Ἑλλην νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, ὁ Πρόκλος (410-485 μ.Χ.). Διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου συνειδητοποιεῖται ἡ <Ἀπόφασις> ὡς μέθοδος καὶ ὑπερθεματίζονται ὅλαί αἱ προηγούμεναι ἐκφράσεις τῆς.

Ὁ Θεός, «ἐκβεβηκῶς τῶν ὄλων, ἐν ἀγνώστῳ τῆς ἀπλότητος ὑπερβολῆ»^{61α}, ἐπιτρέπει ἀπλοῦν προσδιορισμὸν τῆς ὑπερκοσμίου φύσεώς του μόνον διὰ τῆς ἄρσεως 2* τῶν κοσμικῶν ἰδιοτήτων, διότι πᾶσα προσθήκη σημαίνει ἐλαττώσιν του: «ὅ,τι γὰρ ἂν προσθῆς, ἐλαττοῖς τὸ ἔν»^{61β}. Πᾶν γὰρ παρὰ τὸ ἔν τῷ ἐνὶ προστεθῆν ἐλαττοῖ τὴν ἐξηρημένην ὑπεροχὴν τοῦ ἐνός»⁶². Τὸ πρῶτιστον ἀγαθόν, «ὃ καὶ συνειδέσθαι οὐ δύναται, τὰ γὰρ εἰδόμενα ἀποκαλεῖν»^{63α}, ἐν ἀβάτοις ἀποκείρουται καὶ πάντων ἐξήρηται τῶν ὄντων»^{63β}. Ὡς ἐκ τούτου «ἐκβέβηκε τῶν τε γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ λόγου μορίων»^{63γ}, ὥστε εἶναι «παντελῶς ἄγνωστον»^{63δ} καὶ ἄρρητον»^{63ε} ὡς «ἀπάντων ἐπέκεινα»^{63στ}. Καθάπερ ἐκεῖνο τῶν ὄλων προτέτακται κατὰ μίαν ὑπεροχὴν, ἀδύνατον φῆσομεν»^{63ζ}. Ἐπειδὴ ὁ «ἐπέκεινα τῶν ὄλων» Θεός «ἀφίησιν οὐδεμίαν ἔχειν πρὸς τὰ μετ' αὐτὸν συμπλοκὴν»^{63η}, πᾶσα ἐπιστημονικὴ, ἐμπειρικὴ, λογικὴ καὶ ἔκφρασις προσπάθεια εἶναι κενὴ σημασίας — «οὐδὲ γὰρ ἐπιστήμη, οὐδ' αἴσθησις οὐδὲ λόγος οὐδ' ὄνομα οὐδ' ἄλλο ὅτιον»⁶⁴

*. Ὁ οὖν μῆτε ἦν μῆτε ἔσται, ἀλλ' ἔστι μόνον»^{65ιδ}. Τὸ «ἔστι» ὀφείλει νὰ ἐννοηθῆ πέραν τῆς χρονικῆς σημασίας τοῦ γραμματικῶθ ἔρου⁶⁶.

2*. Πρβλ. ἀνωτέρω παραθέσεις 11, 17.

καὶ ὑπερβάλλων τὴν νόησιν, παραμένει «πρὸ γνώσεως πάσης»⁶⁵. Οὐτε οὖν δοξαστὸν τὸ θεῖον, οὔτε διανοητὸν, οὔτε νοητὸν»⁶⁶.

Ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι οἱ Ἰουδαῖοι θεολόγοι Φίλων (30 π.Χ. - 50 μ.Χ.) καὶ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμούν (1135-1204 μ.Χ.). Ὁ Φίλων, Ἰουδαῖος τὸ δόγμα, ἀλλ' Ἕλλην τὴν σκέψιν, ἀποτελεῖ ἐν τῶν παραδοξοτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Εἰς τὰ ἔργα του συρρέουν τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἑβραϊκὸν πνευματικὸν ρεῦμα, ἡ θεότης τοῦ ἔθνους : ὁ Γιαχβὲ καὶ ὁ ἔθνικὸς λόγος καὶ συμφύρονται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ. Ὁ λόγος εἰς τὴν ἑλληνοϊσραηλιτικὴν θεολογίαν τοῦ Φίλωνος εἶναι ὁ «πρωτόγονος υἱός»⁶⁷ τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἀγγέλων πρεσβύτατος»⁶⁸, ὁ «Ἀρχάγγελος»⁶⁷, εἰς τὸν ὁποῖον «δῶρεάν ἔδωκεν ἐξαίρετον ὁ τὰ ὅλα γεννήσας πατήρ, ἵνα μεθόριος στάς τὸ γενόμενον διακρίνη τοῦ πεποιηκότος»⁶⁹. Εἰς τὴν πραγματικότητά, ὁ Φίλων, διὰ τοῦ ἀναχωρητισμοῦ του «εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειθεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας»^{70α}, «ἀπροσωποποιεῖ» τὸν Θεὸν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν «ὑπαρχον» λόγον νὰ σφετερισθῇ τὰ δικαιώματα τοῦ «μεγάλου βασιλέως»⁶⁷ καί, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτός, νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν παλαιὰν ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν ἐκθρονίσεως τοῦ Θεοῦ ἐνὸς ἄλλου σφετεριστοῦ ἀγγέλου, ὁ ὁποῖος δὲν διέθετε τὴν πανουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου.

Κατὰ τὸν ἑλληνίζοντα Φίλωνα, ἡ διάνοια δύναται νὰ γνωρίσῃ μόνον τὰ «δευτερογενῆ» πράγματα τοῦ κόσμου, ἀποτυγχάνει ὁμως νὰ ἐννοήσῃ τὸν πρῶτον Θεόν: «Πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῶ σπουδαίῳ καταληπτὰ, αὐτὸς δὲ μόνος ἀκατάληπτος»^{70β}. Ὁ Θεός, εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Μωϋσέως «ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν», διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Φίλωνος ἀπαντᾷ: «Τὴν δ' ἐμὴν κατάληψιν οὐχ οἶον ἀνθρώπου φύσις, ἀλλ' οὐδ' ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος δυνήσεται χωρῆσαι»⁷¹. Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἀσύλληπτος⁷², διότι ὁ ἄνθρωπος στερεῖται καταλλήλου ὄργανου πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θείας φύσεως. «Οὐ μέντοι νομίσης τὸ ὄν. . . ὑπ' ἀνθρώπου τινὸς καταλαμβάνεσθαι. ὄργανον γὰρ οὐδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν, ᾧ δυνησόμεθα ἐκεῖνο φαντασιωθῆναι, οὔτε αἰσθῆσιν. . . οὔτε νοῦν»⁷³. Διὰ τοῦτο «ὁ περὶ Θεοῦ σκεπτόμενος οὐσίας» εἶναι «εὐήθης»⁷⁴ καὶ πρὸς τούτοις «τῶ περιουγεῖ τῶν ἀκτίων πρὶν ἰδεῖν πηρὸς ἔσται»⁷⁵. Ὡς μόνη λοιπὸν γνώσις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «οὐδὲ τῶ ἀρίστῳ τῶν φύντων ὁμοίος (ἔστιν)»⁷⁶ καὶ «διαφεύγει δύναμιν ἀνθρωπίνην»⁷⁷, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐνσυνείδητος ἄγνοια, ἡ κατανόησις τοῦ ἀκατάληπτου: «Ὅταν οὖν ἡ φιλόθεος ψυχὴ τὸ τί ἐστὶ τὸ ὄν κατὰ τὴν οὐσίαν ζητῇ εἰς ἀειδῆ καὶ ἀόρατον ἔρχεται ζήτησιν, ἐξ ἧς αὐτῇ περιγίγνεται μέγιστον ἀγαθόν, καταλαβεῖν ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁷⁸.

Ἐνδεκα αἰῶνας ἀργότερον ὁ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμούν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Φίλωνα ἔθνους προερχόμενος καὶ δι' ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίσης ἀνατραφεὶς, ἐπιχειρεῖ διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν νὰ συσχετίσῃ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἕνα παράδοξον νεοπλατωνικὸν ἀριστοτελισμὸν, πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν, τὸν ὁποῖον «ἀνύψωσεν εἰς κλασσικὸν ὕψος»^{79α} καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὁποῖου αὐτὸς «ἔγραψε τὸ κλασσικὸν ἔργον»^{79β} καὶ ἐπηρεάζει διὰ τοῦ κυρίου συγγράμματός του «Ὁδηγὸς τῶ ἀμφιγνώμαν», μέσῳ τοῦ εἰς τὴν Δύσιν ἐπεκταθέντος Ἀραβισμοῦ, τὴν Σχολαστικὴν θεολογίαν τῶν Μέσων

Χρόνων. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀποκτᾶ διὰ τοῦ ἀυπερχρονικοῦ Μαιμονίδου»⁷⁹ α τὴν τυπικὴν τῆς μορφῆν.

Αἱ ἀρνήσεις τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουσαν νὰ μὴ ἀναφέρονται δογματικῶς, ἀλλὰ νὰ στηρίζωνται ἐπὶ ἀποδείξεων, εἶναι ἡ ὁδὸς προσεγγίσεως εἰς τὴν ἀληθῆ γινῶσιν τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. «Ὅσάκις πείθεσαι ἐπὶ τῇ βάσει ἀποδείξεων*, ὅτι ἐν ὀρισμένον πράγμα πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶσαι ἐκ τούτου τελειότερος καὶ . . . ὁσάκις θὰ τοῦ ἀποδίδῃς καταφατικῶς ἐν πράγμα, προστιθέμενον (εἰς τὴν οὐσίαν του), θὰ τὸν ἀφομοιῇς (πρὸς τὰ δημιουργήματα) καὶ θὰ εὐρίσκεισαι μακρὰν τοῦ νὰ γνωρίσῃς τὴν πραγματικότητά του»⁸⁰α. Τὸ σύνολον τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων πρέπει νὰ ἀρθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι, κατ' ἀναφορὰν πρὸς αὐτόν, «ὅ,τι θεωροῦμεν ὡς τελειώσιν» εἶναι ἡ «μεγίστη ἀτέλεια»⁸⁰β, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἀσχετος πρὸς πᾶν εἶδος τελειότητος, τὴν ὁποῖαν διαθέτομεν⁸⁰γ. Ἡ ἔλλειψις δυνατότητος προσδιορισμοῦ τῆς θείας οὐσίας⁸⁰δ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπειρον τελειότητά της καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς διανοίας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ μέσου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμεσίτευσεν τὴν διάγνωσίν της⁸¹.

Ὅτῳ, ὁ Θεός, ὅμοιον τοῦ ὁποῖου οὐδὲν ἀπαντᾶται εἰς τὴν φύσιν⁸²α, εἶναι τρόπον τινὰ μία ὑπάρχουσα ἀκνυπαρξία, ἡ ὁποία ὑπερβάλλει τὴν διανοητικὴν δύναμιν⁸²β. Πρὸ τοῦ ὑπερνοητοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ὀφειλομεν νὰ ἰστάμεθα μετὰ δέους καὶ νὰ τὸν ἀνυμνῶμεν ὡς ἀκατάληπτον. «Ἐβλογητὸς ὁ Θεός, τοῦ ὁποῖου ἡ οὐσία εἶναι τοιαύτη, ὥστε, προσπαθοῦντες νὰ τὴν διασκοπήσωμεν, ἡ νόησίς μας, γίνεται ἀνοια, ἡ σοφία μας . . . μωρία καὶ ἡ πλησμονὴ τῶν λέξεων, ὅταν πᾶσα γλῶσσα προτιθῆται νὰ τὸν ἐξημνήσῃ δι' ἰδιοτήτων, καταντᾷ ἄτονος τραυλισμὸς»⁸²γ.

β. Οἱ Πατέρες

Ἀνατραπέντες δι' ἑλληνικῆς παιδείας οἱ πλεῖστοι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δὲν διέφυγον τὴν ἐπίδρασιν τῆς, ἡ ὁποία ἐνίοτε εἶναι περιορισμένη, ὡς εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἄλλοτε καθορίζει τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον, ὡς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ὠριγένοους, εἰς ὀρισμένας ὁμῶς περιπτώσεις, π.χ. εἰς τὰ ἔργα τοῦ ψευδο-Ἀρσεπαγίτου Διονυσίου, ἐκτείνεται μέχρι τῆς κατὰ λέξιν ἀναπαραγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν κειμένων. Διὰ τοῦ ἰσχύοντος τότε Νεοπλατωνισμοῦ ἐκπαιδευθέντες οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι φυσικόν, εἰς ὅ,τι δὲν ἀφεώρα εἰς τὸ δόγμα καὶ δὲν προσέκρουεν εἰς τὴν παράδοσιν, νὰ ὑποστοῦν τὴν ἐπίδρασιν του καὶ ν' ἀναπτύξουν τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν, ἐπιδιώξαντες νὰ καταδείξουν τὴν ἀσύλληπτον ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἕξαρσιν τοῦ θαύματος τῆς σαρκώσεώς του καὶ ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὴν τάσιν τῆς διανοητικοποιήσεως τῆς πίστεως ὑπὸ τῆς τότε ἀκμαζούσης αἱρέσεως τῶν «Γνωστικῶν».

Ἰδιαιτέρως δριμύν κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ ἀγῶνα διεξήγαγεν ὁ σημαντικώτερος λόγιος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ὠριγένης († 254). Ἰσχυῶν ὡς ὁ μεγαλύτερος Θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν, ὁ Ὠριγένης ὑπῆρξε μέγας μεσάζων

*. Πρὸβλ. ἀνωτέρω παράθεσιν 23.

μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ παραλλήλως ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπηρέασας ὅλους τοὺς ἔλληνας θεολόγους μεταξὺ 3. καὶ 5. ἑκατονταετηρίδος καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐναντίον του ἀγωνισθέντας ⁸³. Εἰς τὴν συσχέτισιν ἐν τούτοις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος δὲν ἐκαινοτόμησεν ὁ Ὠριγένης. Οἱ «Γνωστικοί», τὴν αἴρεσιν τῶν ὁποίων μετὰ ζήλου ἐπολέμησε, προηγήθησαν καὶ τοῦ ἐδειξάν τὴν κατεύθυνσιν ⁸⁴. Ἡ Γνωστικὴ Θεολογία, κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνας, ἐβάδισε πρώτη τὴν ὁδὸν τῆς ἀκοσμικοποιήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ» ⁸⁵.

Ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρὰ τὰς προθέσεις του, ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ὠριγένης, ἰδίως διὰ τοῦ περὶ Θεοῦ συστήματός του. Ὁ Ὠριγένης ὑπῆρξεν ὡς φιλόσοφος πλατωνικός, βασικὴ ἀφετηρία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Ὁ Πλάτων ἦτο ὁ διδάσκαλος, ὁ ἐμπνευστὴς καὶ τὸ πρότυπὸν του ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπίδρασις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι ἐξωτερικὴ, σχεδὸν ἐπιπρόσθετος. Ὁ Ὠριγένης, «Ἕλληνας ἐν Ἑλληνισμῷ παιδευθεὶς λόγους» καὶ «κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανικῶς ζῶν κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ δόξας ἑλληνίζων» ⁸⁶, εἶναι ὁ «ἐταῖρος» καὶ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος — «συγγῆν γὰρ αἰεὶ τῷ Πλάτῳ», μαρτυρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Πορφύριος ⁸⁶ —, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ ἐκπλατωνίσῃ τὸν Θεὸν τῆς Ἀποκαλύψεως: «Ζητητέον δὲ καί, εἰ οὐσίαν μὲν οὐσίαν οὐσιῶν λεκτέον καὶ ἰδέαν ἰδεῶν» ⁸⁷ *.

* Ἡ Ἑλληνικότης τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας τοῦ Ὠριγένους ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν περὶ πεπερασμένου Θεοῦ διδασκαλίαν του. Ἡ ἔννοια τοῦ Ἀπείρου, ἐξαιρουμένου τοῦ Ἀναξιμανδρου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σκέψιν. Τὸ «ἄπειρον» εἶναι ἔννοια ἀρνητικὴ, ὁμοία πρὸς τὸ ἀτέλεστον καὶ τὸ ἀτελές. Διὰ τὴν κλασσικὴν σκέψιν ἡ ἀλήθεια δὲν γνωρίζει progressum ad infinitum, ἀλλ' εἶναι «εὐκυκλος». Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἐζήτησε τὸ σαφές πέρασ, τὴν εὐκρινῆ τομῆν, τὴν σαφήνειαν τῶν ὄριων καὶ οὐχὶ τὸ ἀχανές καὶ ἀπροσδιόριστον ἄπειρον. Τὸ κλασσικὸν πνεῦμα ἐπιδιώκει νὰ καταδείξῃ «τὰς τῷ ἀπείρῳ καὶ ἀνοήτῳ καὶ ἀλόγῳ φύσεις τὸ ψεῦδος» ⁸⁸, ἐρμηνεύον τὸ ἄπειρον οὐχὶ ὡς ἀναίρεσιν τοῦ πέρατος καὶ ἐπομένως ἀδυναμίαν περιορισμοῦ, ἀλλ' ὡς «δυνατότητα ἀπειρίας τοῦ ὄρισμοῦ» ⁸⁹. Διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν γενικῶς αἰεὶ τὸ ἄπειρον ποιοῦντες λαμβάνουσιν ἐξαιρουμένους τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν» ⁹⁰, ἡ δὲ «ἀπειρία» εἶναι «παντάπασις ἀγνώμων καὶ ἀλογος καὶ μὴ προσιεμένη θεόν, ἀλλὰ χρωμένη πρὸς πάντα τῷ κατὰ τύχην καὶ αὐτομάτῳ» ⁹¹. Πιστὸς μαθητὴς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ὁ Ὠριγένης μεταφέρει τὸ «πάθος τοῦ πέρατος» εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Ὁ Ἕλληνας Ὠριγένης πιστεύει, ὅτι τὸ πεπερασμένον εἶναι τελειότερον τοῦ ἀπείρου καὶ ὅτι μόνον ἐν πεπερασμένῳ δύναται νὰ συνειδητοποιήσῃ ἑαυτὸ, ἐνῶ, ἀντιθέτως, «ἄπειρα τῇ φύσει οὐχ οἶόν τε περιλαμβανέσθαι» ⁹². Διὰ τὴν λογικὴν τοῦ Ὠριγένους, ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἄπειρος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ συνειδησιν τῆς ὑπάρξεώς του, διὰ τὸ τοῦ ὀφείλει τὸ πέρασ ν' ἀποτελῇ ὄριον καὶ τοῦ Θεοῦ: «Πεπερασμένην γὰρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λεκτέον καὶ μὴ προφάσει εὐφημίας τὴν περιγραφὴν αὐτῆς περιαιρετέον. ἐὰν γὰρ ἦ ἄπειρος ἡ θεία δύναμις, ἀνάγκη αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν. τῇ γὰρ φύσει τὸ ἄπειρον ἀπερίληπτον» ^{93α}. Μηδεὶς προσκοπτέτω τῷ λόγῳ, εἰ μέτρα ἐπιτίθεμεν καὶ τῇ Θεοῦ δυνάμει ἄπειρα γὰρ περιλαβεῖν τῇ φύσει ἀδύνατον τυγχάνει» ^{93β}.

Ἦς «μονάς» και «ένάς» ^{98γ}, ὁ Θεός τῆς Ἀγάπης θά χαρακτηρισθῆ, κατά τήν διδασκαλίαν τοῦ «Παρμενίδου», «ὡσπερ οὐ . . . μέρος οὕτως οὐδὲ ὄλον ⁹⁴, σοφίας κρείττων και διαφέρων ἢ ἡ σοφία, τῆς ἀληθείας πλείων και διαφέρων ἢ ἡ ἀλήθεια ⁹⁵, ἀπρόσιτος ⁹⁶, ὑπέρεκεινα τῆς οὐσίας ⁹⁷, ἐπέκεινα τῶν νοητῶν ⁹⁸, ἐπέκεινα νοῦ» ^{99α}. Οὕτω, ὁ Ὁριγένης, εἰσάγων τήν ἀποφατικὴν μέθοδον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, θά θεωρήσῃ «μείζονα ἢ κατά τήν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι τήν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ» ^{99β} και τήν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν ὡς ἀνεδαφικὴν, «ἐπεὶ περὶ Θεοῦ πάντες μὲν ὑπολαμβάνομέν τι, ἐνοοῦντες ἄτινα δὴ ποτε περὶ αὐτοῦ», ἀλλ' οὐχὶ «ὅ ἐστι» ¹⁰⁰, συμφωνῶν δὲ πρὸς τὸν ἀντίπαλόν του ἔθνικόν Κέλσον, θά ὁμολογήσῃ «οὐδὲν ἄτοπον και ἡμᾶς παραδέξασθαι, ὅτι οὐδὲν ἐστὶ τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κρείττονα γὰρ ἐστὶ πάντων, ὧν οἶδεν οὐ μόνῃ ἢ τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἀλλὰ και τῶν ὑπεραναβεβηκότων αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ» ¹⁰¹, ἐρμηνεύων τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» τῆς Κ. Διαθήκης ὡς θεῖαν προτροπὴν πρὸς ἀποχωρισμόν «τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πάντων τῶν γεννητῶν» ¹⁰² και τὸ ἐπίμαχον χωρίον τῆς Π. Διαθήκης περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ ὡς μετοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ (participatio divinitatis) ἢ ὡς κοσμικὴ ἀναπαράστασιν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἀνθρώπου (repraesentatio Dei τῆς Δυτικῆς Φυσικῆς Θεολογίας), ἀλλ' ὡς ἐπιδικωκόμενον σκοπὸν τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου (α). Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον ἀγνοοῦν και «καὶ ἀνωτάτω δυνάμεις» ¹⁰⁴, εἶναι ἀδιανόητος, ὁ δὲ ἀνθρώπος ὀφείλει τελικῶς νὰ «κατανοήσῃ τὸ . . . περὶ Θεοῦ θεωρημάτων και γνώσεως κληττον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει» ¹⁰⁵. Γενικὸν συμπέρασμα τῆς θεολογίας τοῦ Ὁριγένους εἶναι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀσύλληπτος και ἀνέκφραστος : «οὐκ ἐστὶν ἐφικτὸς τῷ λόγῳ ὁ Θεός (οὔτε ἐνδιαθέτω οὔτε προφορικῶ)» ¹⁰⁶ και ἐπομένως τὸ ὄνομά του «οὐκ ἴσασιν οὐ μόνον οἱ πολλοί, ἀλλ' οὐδὲ ἡ Γραφή» ^{107α}, διότι ὁ Θεός εἶναι ἀπολύτως «ἀκατανόμαστος, ἀφθεγκτος» ^{107β} και «ἄρρητος» ¹⁰⁸.

Ἐκτὸς τοῦ ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου († 166), ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὴν ἀπόδοσιν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου εἰς τὸν «μηδενὶ ὀνόματι θετῶν» ^{109α} καλούμενον Θεὸν ὡς βλασφημίαν : «ἐφ' ὕβρει τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι, ὃς ἄρρητον δόξαν και μορφήν ἔχων ἐπὶ φθαρτοῖς και δεομένοις θεραπείας πράγμασιν ἐπονομάζεται» ^{109β}, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ὁριγένους Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς († 215), δύναται νὰ θεωρηθῇ οὐσιαστικῶς ὡς ὁ πρῶτος χριστιανὸς συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας και τοῦ Φίλωνος, ἐπετέθη συστηματικῶς κατά τῆς ἀνθρωποποιήσεως τοῦ Θεοῦ.

Διαπραγματευόμενος ὁ Κλήμης τὴν συνομιλίαν Θεοῦ και Μωϋσέως, ἀπαντᾷ εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ τελευταίου «ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν» διὰ λόγων τοῦ Φίλωνος (β). Ὁ Θεός

(α) «Λέιπεται δὴ τὸ, κατ' εἰκόνα' τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λεγομένῳ ἔσω ἀνθρώπῳ και ἀνακαινουμένῳ και πεφικτότῳ γίνεσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος νοεῖσθαι (τὸ «κατ' εἰκόνα»), ὅτε γίνεταί τις τέλειος, ὡς ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι και ἀκούει ὅτι, ἄγιοι ἔσεσθαι, ὅτι ἐγὼ ἅγιος κύριος ὁ Θεός ἡμῶν' και μαθάνων τὸ, μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ γίνεσθε' ἀναλαμβάνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐνάρετον ψυχὴν τοὺς χαρακτήρας τοῦ Θεοῦ» ¹⁰⁹.

(β) «Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν» φησὶ και εἰς τὸν γνῶφον, οὐ ἦν ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τοῦτέστιν εἰς τὰς ἀδύτους και ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐνοίας· οὐ γὰρ ἐν γνῶφῳ ἢ τόπῳ ὁ Θεός, ἀλλ' ὑπεράνω και τόπου και χρόνου και τῆς τῶν γεγονότων ἰδιότητος» ^{110α}.

ός, τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς νοήσεως ὁ ἄνθρωπος, εἶναι «τι ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος» ^{110β}, ἀλλ' ἐνῶ, ὡς δημιουργός, ὑπερβάλλει τὸ ἔργον του, «ἡμεῖς . . . οὐ παυόμεθα σαρκικῶς νοοῦντες . . . καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων παθῶν ἀναγόμενοι . . . οὕτως ἔχειν ἐπὶ τοῦ παντοκράτορος ὑπολαμβάνοντες» ^{110γ}. Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶναι τι «ἀσχημάτιστον ^{110δ}, ἀναπόδεικτον» καὶ «οὐκ ἐπιστημονικὸς ^{110ε}, ἥτοι «οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ» ^{110στ}, ἐπομένως εἶναι ἀσύλληπτος καὶ ἀένωνόμαστος ^{110δ} — πῶς γὰρ ἂν εἴη ῥητόν, ὃ μῆτε ἐστὶ μῆτε διαφορὰ μῆτε εἶδος μῆτε ἄτομον μῆτε ἀριθμὸς, ἀλλὰ μὴδὲ συμβεβηκὸς τι μὴδὲ ᾧ συμβέβηκέν τι;» ^{110ζ}. Ἐὰν νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δύνатаι νὰ τὸν παραστήσῃ ἡ νόησις, «ἀθέως πλανώμεθα» ^{110ζ}. Ὁ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν καὶ νὰ λεχθῆ, ἀναφέρεται ἀναποφεύκτως εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς σχέσεις των καὶ, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ἄσχετον τοῦ Θεοῦ. «Τὰ γὰρ λεγόμενα ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητά ἐστὶν ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ» ^{110η}. Ἡ κατάληψις τοῦ ἀκατάληπτου εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ (α).

Οἱ μετὰ τὸν Ὁριγένην Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διεκήρυξαν ἀνεξαιρέτως τὸ «ἀκατάληπτον» τοῦ Θεοῦ, ὠρισμένοι δὲ ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διεξήγαγον ἔντονον ἀγῶνα κατὰ πάσης διανοητικῆς διαπραγματεύσεως τοῦ Θείου, συγγράψαντες πρὸς τοῦτο ἑκτενῆ συγγράμματα. Ἐκτὸς τῶν τριῶν ἀνωτέρω Πατέρων, ἱεράρχαι, ὡς οἱ Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, διεκήρυξαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρεμφερῆ γνῶμην, ὑπερασπιζόμενοι ὡσαύτως τὴν ὑπερβαίνουσαν τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν ἑτερότητα τοῦ Θεοῦ.

Οὕτω, ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου († 373) χαρακτηρίζεται ὁ Θεὸς ὡς ἀυπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας ὑπάρχων» ^{111α} καὶ ἐπομένως ἀδιανόητος διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ ὁποῖον ἀπηξιώθη τοιαύτης γνώσεως. «Ἀρόρατος καὶ ἀκατάληπτος ἐστὶ τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γεννητῆς οὐσίας ὑπάρχων καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως» ^{111β}. Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον († 379) ἀπαντᾶται ἡ πρώτη σαφῆς ἔκφρασις χριστιανοῦ συγγραφέως τῆς ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Ν. Κουζάνου λαμπρυνθείσης σοφῆς ἀγνοίας (docta ignorantia). «Ἐἶδῃσις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἢ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκαταληψίας» ¹¹². Διὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον († 389/90) ὁ Θεὸς εἶναι ἐπίσης ἀκατάληπτος — «μὴ ληπτὸν εἶναι ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ τὸ θεῖον» ^{113α} —, ἡ γνῶσις τῆς φύσεώς του οὔτε εὐρέθη οὔτε θὰ εὐρεθῆ: «Θεόν, ὅτι ποτε μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὗρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴν εὗρη» ^{113β}, μόνη δὲ δυνατὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνειδησις τοῦ Θεοῦ: «Θεὸς μὲν ἐστὶ φῶς τὸ ἀρόρατον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄρρητον, οὔτε νῶ κατὰληπτόν, οὔτε λόγῳ ῥητόν . . . αὐτὸ ἑαυτοῦ θεωρητικόν τε καὶ καταληπτικόν» ^{113γ*}.

(α) «Καίτοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἄνθρωπον πεπεῖσθαι εἶναι τινα ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχει τινὰ κατάληψιν, καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα» ^(110θ).

* «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὡς τις τῶν παρ' Ἑλλήσι θεολόγων ἐφίλοσόφησεν (πρβλ. Πλάτωνος «Γίμαιον» V, 28 C: Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν), οὐκ ἀτέχνως, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ. Ἄλλὰ φράσαι μὲν ἀδύνατον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον» ^{113δ}. Οὕτω ὑπερβηματίζει ὁ Χριστιανὸς τὸν Ἑθνικόν.

Ἰδιαίτερώς ἔντονον ἀγῶνα κατὰ τῆς γνωστικῆς τάσεως διεξήγαγεν ὁ περίφημος <κλασσικός> τῆς πρωτοχριστιανικῆς Θεολογίας ὑμνογράφος καὶ συγγραφεὺς Ἐφραῖμ ὁ Σύρος († 373), συγγράφας εἰδικὸν «Κατὰ ἐρευνητῶν» πολεμικὸν ἔργον*.

Ὁ Ἐφραῖμ καταδικάζει τὴν παραγωγὴν τῆς ἐνοίας τοῦ Θεοῦ διὰ συλλογισμῶν καὶ συγκρίσεων μεταξὺ τῶν ὄντων, διότι «ἀμειτρον χάος» χάνει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς φύσεως τοῦ Δημιουργοῦ^{114α}. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὡς πρωτουργοῦ τοῦ κόσμου, δὲν ὑπόκειται εἰς λογικὸν ἔλεγχον, διό «ὅστις νομίζει, ὅτι ἡ αἰωνία ἐκείνη φύσις δύναται νὰ συγκριθῆῖ πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῆς κατασκευασθέντα, μεγάλως πλανᾷται»^{114β}. Τὸν Θεὸν δὲν δύναται νὰ θίξῃ οὔτε ὁ ἀπλοῦς οὔτε ὁ ὀξύτατος νοῦς, διότι ἡ ἐκθαμβωτικὴ φύσις του τὸν καθιστᾷ ἀπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν^{114γ}. Ὁ Ἐφραῖμ δὲν φείδεται τῆς περιγραφῆς φοβερῶν συνεπειῶν δι' ὅσους ἐπιμένουν νὰ ἐξερευνοῦν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ : «Ὅστις τολμᾷ νὰ διερευνήσῃ τὰ ὕψη του, κρημνίζεται καὶ συντρίβεται αἰσχροῦς καὶ ὅστις προσπαθεῖ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰ βάθη του βυθίζεται καὶ ἀφανίζεται. Τὸν ὑπερφίαλον ἀνιχνευτὴν θλιβερός θάνατος ἀναρπάζει καὶ τὸν περιέργον δύτην καταβροχθίζει τὸ πέλαγος»^{114δ}. Οὕτω, ἐναπομένει μόνον θαυμασμός πρὸ τοῦ κάλλους τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀπόστασις πρὸ πάσης ἐρευνῆς τοῦ κτίστου^{114ε}, (αποῦ ὁποῖου ἡ φύσις ὑπερβάλλει τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν)^{114δ} καὶ ἐνώπιόν του ταπεινὴ ὁμολογία ἀδυναμίας πρὸς σύλληψιν τοῦ μεγαλείου του : «Περιορισμένη εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ νοῦ μας, διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ σὲ συλλάβῃ καὶ ἡ διανοητικὴ δύναμις, ἡ ὅποια διέρχεται καὶ ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα, σὲ ὅμως ἀδυνατεῖ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἐκφράσῃ, ὡς ἐμφανίζεσαι εἰς τοὺς ἐπουρανίους καὶ ὑποχθονίους. Οἰανδῆποτε ὁδὸν καὶ ἂν πορευθῆ τις, εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ διασκοπήσῃ»^{114στ}.

Μετ' ἐπιμονῆς καὶ ἐμφαντικῶν ῥητορισμῶν ὑπεραμύνεται ἐνὸς ἀσπίλου Θεοῦ ὁ Γρηγόριος Νύσσης († 394). Ἡ Θεολογία τοῦ Γρηγορίου, πρόδρομος τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, προσπαθεῖ νὰ θεμελιωθῆ εἰς τὴν Γραφήν, ὡς ἀποκλειστικὴ ἐρμηγεία τῆς, παραιτουμένη ἐπιδεικτικῶς τῆς προσωπικῆς γνώμης. Ἐν τούτοις, οὐδεὶς δύναται σήμερον ν' ἀρνηθῆ, ὅτι, ἐκτὸς τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου ἐρμηγείας, τὴν ὅποιαν ἤδη ἐχρησιμοποίησαν τόσον ὁ Φίλων, ὅσον καὶ ὁ Ὠριγένης, ἡ ὕψη καὶ διάρθρωσις τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου του προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἂν καὶ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐνὸς Ἰουδαίου Φίλωνος, ἢ ἐνὸς Ἐθνικοῦ Πλωτίνου^{2*}. Εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἔγραψεν ὁ Νύσσης, ὁ Ἀρεοπαγιτικὸς κύκλος δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη, ὥστε εἶναι πιθανὴ ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ ἱεράρχης εἶχεν ἄμεσον γινῶσιν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας.

* Λατινικὴ μετάφρασις τοῦ συριακοῦ ἔργου εὑρίσκεται εἰς τὴν βατικανικὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων τοῦ Ἐφραῖμ, ἐκ τῆς ὁποίας τὰ παρατιθέμενα χωρία.

2* Μεταξὺ τῶν ποικίλων ἀπόψεων, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν καταγωγὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἐξεφράσθη ἐσχάτως ἡ γνώμη, ὅτι γενάρχης τῆς ὑπῆρχεν ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Τὸ ὅτι ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης¹¹⁵ μαρτυρεῖ ἔλλειψιν γνώσεως καὶ τῶν κειμένων καὶ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἡ ὅποια ἀπὸ τοῦ 1895 διεπλάτωνεν ὡς πηγὰς τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας τοῦ Γρηγορίου τὸν Φίλωνα καὶ Πλωτίνον¹¹⁶. Οὔτε ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως δύναται ὁ Γρηγόριος νὰ θεωρηθῆ ἀρχὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, διότι ἤδη ὁ Ὠριγένης († 254) καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Ἀθανάσιος († 373), Βασίλειος († 379) καὶ Γρηγόριος

ἽΠωσδήποτε, ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ἐπιδιώκει νὰ παραμείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἸΑγίαν Γραφήν. «ἸΑπαγορεύει γὰρ ἐν πρώτοις ὁ θεῖος λόγος πρὸς μηδὲν τῶν γινωσκομένων ὁμοιοῦσθαι παρὰ τῶν ἀνθρώπων τὸ Θεῖον· ὡς παντὸς νοήματος κατὰ τινὰ περιληπτικὴν φαντασίαν, ἐν περινοίᾳ τινὶ καὶ στοχασμῷ τῆς φύσεως γινομένου, εἰδῶλον Θεοῦ πλάσσοντος καὶ οὐ Θεὸν καταγγέλλοντος»¹¹⁷. ἸΑλατρεία ἐνὸς ἐπακριβῶς νοητοῦ Θεοῦ βασιζέται εἰς τὴν ἄγνοιαν, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Σαμαρεῖτιν*, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπροσδιόριστος : «Οὐδὲν γὰρ ἐν περιγραφῇ νοούμενον, Θεῖον ἐστίν. Προσκυνεῖτε ὁ οὐκ οἴδατε, ὡς Θεῶ μὲν λατρεύοντες, ἀγνοοῦντες δέ, ὅτι πάσης τῆς ἐξ ὀνομάτων σημασίας καὶ περιλήψεως ὑπερπίπτει τοῦ Θεοῦ τὸ ἀόριστον»¹¹⁸. ἸΑπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀκαταληψίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ <κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν> πλάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία προβάλλεται ὡς θεμελιώδης ἐπιχείρημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμοίου πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. ἸΑπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θείαν φύσιν θεωρουμένων ἐστὶ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχειν τὴν μίμησιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν τῆς εἰκόνας φύσις κατελαμβάνετο, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατὰληψιν ἦν, ἡ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημαρτημένον τῆς εἰκόνας διήλεγχεν. ἸΑπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνώσιν ἡ κατὰ τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀγνώστῳ χαρακτηρίζων τὴν ἀκατάληπτον φύσιν»¹¹⁹. (α). Τὸ ἀδιερεύνητον καὶ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ δηλοῖ σαφῶς ἡ περικοπὴ ΙΑ', 33 (β) τῆς «Ἰπρὸς Ρωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Π α ὕ λ ο υ : «Ταῦτα τοῖσιν μαθόντες ὑπὸ τοῦ Παύλου, θαρροῦντες ἀποφαινόμεθα, ὅτι οὐ μόνον τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ τῆς τῶν ἐρευνᾶν ἐπιχειροῦντων δυνάμειός ἐστιν ὑψηλότερα, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως αἱ ὁδοί, μέχρι τοῦ νῦν ἀτριβεῖς τε καὶ ἐνεπίβατοι μένουσιν. Τοῦτο γὰρ ἡγοῦμεθα τὸν ἸΑπόστολον σημαίνει βουλόμενον, ἀνεξιχνιάστους εἰπεῖν τὰς ὁδοὺς, αἱ πρὸς τὸ ἀκατάληπτον προφέρουσι, δεκνύοντα διὰ τῆς λέξεως, ὅτι ἀνεπίβατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἡ γνώσις ἐκείνη, καὶ οὕτω τις ἐπέστησεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου πορείᾳ, οὔτε τι ἴχνος οὔτε σημεῖον καταληπτικῆς ἐφόδου τοῖς ἀλήπτοις ἐσημῆνατο»¹²¹ (γ).

Τὸ «Θεῖον» λοιπὸν, κατὰ τὸν Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν, ὡς «ἀεὶδὲς πάντη καὶ ἀσχημάτιστον»^{122α}, εἶναι ἀδύνατον διὰ συγκρίσεως πρὸς τὰ δημιουργήματα νὰ δηλωθῆ, διότι «ὑπόδειγμα τοῦ ζητουμένου ἐν τοῖς οὐσιν οὐκ ἔστιν οὐδὲν»^{122β}, εἶναι ἐπομένως ἀπάσης γνώσεως καὶ καταλήψεως ἀνώτερον»¹²⁴. ἸΕὰν τὸ κτίσμα μᾶς ἀνάγῃ εἰς τὸν Κτίστην

ὁ Ναζιανζηνὸς († 389/90) ἐθεμελίωσεν τὴν μετέπειτα εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἸΕκκλησίας διὰ τοῦ Γ ρ η γ ο ρ ῖ ο υ Ν ὕ σ σ η ς καὶ Ἰδίως διὰ τοῦ ψευδο-ἸΑρεοπαγίτου Δ ι ο ν υ σ ῖ ο υ κ ο ρ υ φ ω θ ε ῖ σ α ν ἸΑποφατικὴν Θεολογίαν. ἸΕν πάσει περιπτώσει ὁ Ν ὕ σ σ η ς μετὰ τοῦ Δ ι ο ν υ σ ῖ ο υ ἀνήκουν εἰς τοὺς συστηματικούς τῆς Θεολογικῆς ἸΑποφάσεως, κατέχοντες εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν τὴν θέσιν τῶν Π λ ω τ ῖ ν ο υ καὶ Π ρ ὀ κ λ ο υ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ ἸΑποφατικοῦ συστήματος.

* ἸΓω. Δ, 22.

(α) «Εἰ βούλει γνῶναι Θεόν, προλαβὼν γνῶθι σεαυτὸν· ἐκ τῆς σεαυτοῦ συνθέσεως, ἐκ τῆς σεαυτοῦ κατασκευῆς... ἐκ τῶν ἐντὸς σεαυτοῦ. Εἰσῆθι ὑποδεῖς ἐν σεαυτῷ, διάβλεψον ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τινὶ τῇ ψυχῇ σεαυτοῦ, διάκρινον τὴν ταύτης κατασκευὴν καὶ ὄψαι σεαυτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τυγχάνοντα. ἸΑνώνημός σου καὶ ἄγνωστος ἡ νοερά καὶ ἀθάνατος τῆς ψυχῆς οὐσία κατ' εἰκόνα τυπικὴν τοῦ ἀνανήμου καὶ ἀγνωρίστου καὶ ἀθανάτου Θεοῦ καθέστησεν... ἸΠᾶσα δὲ ἡ περὶ αὐτὸν ἀκαταληψία καὶ ἀσάφεια καὶ ἀδηλία οὐδὲν ἔτερον ἀνίπτεται εἰμὴ τὸ κυρίως καὶ ἀληθῶς εἰκόνα αὐτὴν εἶναι τοῦ ἀκατάληπτου Θεοῦ»¹²⁰.

(β) «Ὡς ἀνεξερῆνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ».

(γ) «Διὸ καὶ ἀνεξιχνιάστους τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ὁ μέγας ὀνομάζει ἸΑπόστολος, σημαίνων διὰ τοῦ λόγου τὸ ἀνεπίβατον εἶναι λογισμοῖς τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἡ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς θείας οὐσίας ἄγει»^{122α}.

τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις τοῦ δημιουργοῦ καθορᾶται εἰς τὸ δημιουργημά του, ἀλλὰ μαρτυρεῖ μόνον τὴν εἰς τὸ ἔργον ἐκδηλον τεχνικὴν ἱκανότητα τοῦ τεχνίτου καὶ οὐδὲν πέραν αὐτῆς : «Καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων δημιουργημάτων ὁρᾶται τρόπον τινὰ τῇ διανοίᾳ ὁ δημιουργὸς τοῦ προκειμένου κατασκευάσματος, τὴν τέχνην τῷ ἔργῳ ἐναποθέμενος. Ὅραται δὲ οὐχ ἡ φύσις τοῦ τεχνητεύσαντος, ἀλλὰ μόνον ἡ τεχνικὴ ἐπιστήμη, ἣν ὁ τεχνίτης τῇ κατασκευῇ ἐναπέθετο»¹²⁵. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ἀναιρούσα τὰ κοσμικὰ καὶ λογικὰ κατηγορήματα, «ὑπὸ οὐδενὸς περιέχεται ἔρου, οὐδὲν γάρ ἐστι περὶ αὐτὴν θεωρούμενον, οὐ χρόνος, οὐ τόπος, οὐ χρῶμα, οὐ σχῆμα, οὐκ εἶδος, οὐκ ὄγκος, οὐ πηλικότης, οὐ διάστημα, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν περιγραφτικῶν ὄνομα ἢ πρᾶγμα ἢ νόημα»¹²⁶ καὶ εἶναι κατ' οὐσίαν ἀδιανόητος ὡς ὑπερβάλλουσα τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως ἀπολύτως. «Ἡ θεία φύσις αὐτῆ καθ' αὐτὴν, ὅ, τι ποτὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶ, πάσης ὑπέρχεται καταληπτικῆς ἐπινοίας, ἀπρόσιτος καὶ ἀπροσπέλαστος οὕσα ταῖς στοχαστικαῖς ἐπινοίαις καὶ οὕτω τις ἀνθρώποις πρὸς τὴν τῶν ἐκπλήκτων κατανοήσιν ἐξευρήσεται δύναμις»¹²⁷. Ἡ μόνη χαρακτηρίζουσα ἰδιότης τὴν ἀνπερέκεινα πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεως»¹²⁸ Θεότητα εἶναι ἡ ἔλλειψις χαρακτηριστικῆς¹²⁹ ἰδιότητος: «Ἴδιον γνώρισμα τῆς θείας φύσεώς ἐστὶ τὸ παντὸς ὑπερκεῖσθαι γνωρίσματος. Τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γνώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ὑψηλότεραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν»^{130α} (α). «Ὅθεν, τὸν οὐτε ὄνοματι, οὐτε διανοήματι, οὐτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον, οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἀφραστόν τε καὶ ἀνεκφάνητον καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον»^{130β} μόνον διὰ τῆς σιωπῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξυμνήσῃ τις, συμφώνως πρὸς τὸν Ἐκ κ λ η σ ι α σ τ ῆ ν¹³¹: «Ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ὅταν μὲν περὶ τῆς οὐσίας ἡ ζήτησις ᾖ, καιρὸς τοῦ σιγᾶν»¹³² (β). Σιωπὴν ἐπίσης ὑποδηλοῖ ἡ ἔλλειψις ἀπαντήσεως τοῦ δι' ὀνομάτων καλουμένου Θεοῦ εἰς τὰ «Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων»¹³⁴. «Ἐκάλουν αὐτὸν ἐξ ὀνόματος, ὧν ἦν μοι δυνατὸν ἐξευρεῖν ἐπὶ τοῦ ἀκατανομάστου ὀνόματος. Ἄλλ' οὐκ ἦν ὀνόματος ἔμφασις ἡ καθικουμένη τοῦ ζητουμένου. Πῶς γὰρ ὁ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα ὧν διὰ τῆς ὀνομαστικῆς κλήσεως ἐξευρεθῆι; Οὐ χάριν φησὶν, ὅτι ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου»¹³⁵. Διὰ τοῦτο ἡ ὁμολογία τῆς ἀμαθείας ἐκφράσει τιμὰν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς διανοίας πρὸ τοῦ ὑπερδικανοῦ Θεοῦ: «εἰ δέ τις ἀπειτοῖ τῆς θείας οὐσίας ἐρμηγίαν τινὰ καὶ ὑπογραφήν καὶ ἐξήγησιν, ἀμαθεῖς εἶναι τῆς τοιαύτης σοφίας οὐκ ἀρνησόμεθα . . . , ὅτι οὐκ ἐστὶ τὸ ἀόριστον κατὰ φύσιν ἐπινοῖα τινὶ ῥημάτων διαληφθῆναι»¹³⁶, ἡ δὲ ὑψίστη γνώσις τοῦ νοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀγνοίας του: «Προῖτῶν δὲ ὁ νοῦς καὶ διὰ μείζονος ἀεὶ καὶ τελειότερας προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὄντως κατανοήσεως, ὅσῳ προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσούτῳ πλέον ὁρᾷ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀθεώρητον . . . , ἕως ἂν διαδουῇ τῇ πολυπραγμοσύνῃ τῆς διανοίας πρὸς τὸ ἀθεάτον τε καὶ ἀκατάληπτον κάκει τὸν Θεὸν ἴδῃ. Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθὴς ἐστὶν εἰδησις τοῦ ζητουμένου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, εἰ τῷ μὴ ἰδεῖν τότε γινώσκῃ ὅτι ἐκείνῳ ἐστὶ τῇ φύσει τὸ θεῖον ὁ πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεώς ἐστιν ἀνώτερον»¹³⁷. Ἐναπόκειται νὰ προσκυνῶν οἱ πιστοί, «ὁμολογοῦντες ἑλάττους εἶναι τῶν ὑπερβαίνοντων τὴν γνώσιν», αὐτό, τὸ ὁποῖον πλέον γινώσκουν: Τὸν ἀκατάληπτον Θεόν: «Προσκυνεῖν φαμεν ἀληθῶς ὑπερ οἶδαμεν. Οἶδαμεν δὲ τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ προσκυνουμένου, αὐτῷ τῷ μὴ δύνασθαι τοῖς λογισμοῖς καταλαβεῖν»¹³⁸.

Παρομοίως πρὸς τὸν Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν Νύσσης σκέπτεται ὁ Ἰ ω ἄ ν ν η ς ὁ Χρυσόστομος († 407), ὁ ὁποῖος, ὡς ὁ Ἐ φ ρ α ἰ μ καὶ εἰδικὸν ἔργον «Περὶ Ἀκατάληπτου» συνέγραψεν.

(α) «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα»^{130β}.

(β) «Ἐπει οὖν κρεῖττόν ἐστι καὶ ὑψηλότερον τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας τὸ Θεῖον, σιωπῇ τιμᾶν τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ διάνοιαν μεμαθήκαμεν»¹³⁸.

Ὁ Χρυσόστομος, ὡς σύγχρονος γνωσεολόγος, ὑποδεικνύει ἀρχικῶς τὸ ἀδιανοήτην τῆς ὕψης — τὸ ἀπερδιανοητόν», ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Nicolai Hartmann—τῶν ἀμέσων ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας*, διὰ τὰ καταδείξῃ κατὰ μείζονα λόγον τὴν ὑπέρλογον φύσιν τοῦ Θεοῦ. «Ταῦτα, ἅπερ βλέπομεν καθ' ἑκάστην.. ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν;»^{138α} (α). Χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὁ Χρυσόστομος ὡς «διστηκῆς καὶ πάντων ἀνακχωρηκῆς», προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ τὸ «ἄπειρον ἐκεῖνο μέγεθος», ὡς πρὸς τὸ ὅποιον εἶναι δυνατὸν μόνον νὰ γνωσθῇ, «ὅτι ἐστὶ, τὸ δὲ τὴν οὐσίαν» παραμένει ἄγνωστον. Πρὸς ἄπλοῦν συμβολισμὸν τοῦ «μεγέθους» αὐτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξεύρῃ καταλλήλους λέξεις, ἀλλ' «ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ἐτέρως φθέγγεσθαι», καταφεύγει ἀναγκαστικῶς «τοῖς ἐγχωροῦσιν ῥήμασιν»¹⁴⁰, τελικῶς ὅμως συμβουλεύει τὴν παραίτησιν πάσης πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἐπιμονῆς, διότι «ὠβρίζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ» ὁ «περιεργαζόμενος»^{141α}, τοῦτο δὲ εἶναι ἴδιον τῶν αἰρετικῶν : «Διὸ παρακινῶ φεύγειν αὐτῶν τὴν μανίαν. μανίας γὰρ ἐσχάτης φιλονικεῖν εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός»^{141β}. Χαρακτηριστικὸς τῆς σκέψεως καὶ ἐκφραστικῆς δυνάμεως τοῦ Ἰωάννου εἶναι ὁ ἐπόμενος ῥητορικὸς χεῖμαρρος, διὰ τοῦ ὁποῦ αἰρεται ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀγγέλων καὶ πάσης ἄλλης δημιουργηθείσης φύσεως : «Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνέκφραστον, καὶ ἀπερινόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα γλώττης δυνάμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα θνητῆς διανοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον Σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον Χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι καὶ ἀπλῶς πάση κτίσει... Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἀλαζονεῖαν καταγνώσκονται τοῦ λόγου, ὅτι καὶ ταῖς ἀνωτέρω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπον εἶναι· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο πολλὴν αὐτῶν καταγνώσομαι μανίαν καὶ ἀπόνοιαν· ἀλαζονεῖα γὰρ οὐ τὸ λέγειν, ὅτι τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων καταλήψεως ἀνώτερός ἐστιν ὁ δημιουργός, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι τὸν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον δυνατὸν αὐτοῖς τοῖς χαμῶν ἐρχομένους καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφεστηκόσι, τῇ τῶν οἰκείων λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιγράψαι καὶ περιλαβεῖν»^{141γ}.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ὡς μόνη γνῶσις ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, προκύπτει καὶ διὰ τὸν Χρυσόστομον ἡ συνειδήσις τῆς ἀγνοίας καὶ ἡ κατανόησις τοῦ Ἀκατάληπτου (β) 2*.

Ἡ θεολογικὴ αὐτῇ διαλεκτικῇ τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλοσοφοῦντος Χριστιανισμοῦ συρρέει εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ († 750), ἔνθα μορφοῦται εἰς σύστημα.

«Τὸ Θεόν», ὡς «ἀπερουσίον»^{144α}, εἶναι ἀόριστον καὶ ἀδιάγνωστον, «αὐτὸ δὲ μόνον ἑαυτοῦ θεωρητικόν»^{144β}. Τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ «ἀγνοοῦμεν καὶ λέγειν οὐ δυνάμεθα»^{144γ}, ὅταν δὲ προσπαθῶμεν νὰ τὴν ἐντάξωμεν εἰς γνωστικούς τύπους, «τὰ καθ' ἡμᾶς ἀναγκάζομεθα, ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς λέγειν»^{144δ}, διότι ὁ Θεός, «ὥσπερ οὐ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μετέδωκεν, οὕτως οὐδὲ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ»^{144ε}. Διὰ τοῦτο ἡ καταφατικὴ ἀπόδοσις κοσμικῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ψευδής, «οἰκειότερον» δὲ ὀφείλει ἡ Θεολογία «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι τὸν λόγον»^{144στ}. Οὕτω καὶ διὰ

* Πρβλ. κατωτέρω παράθεσιν 330.

(α) Πρβλ. : «Ἀνθρώπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς; Ἄρκεῖ γὰρ τὰ ὀνόματα ψιλὰ τῆς ἀνοίας δεῖξαι τὴν ὑπερβολήν, ἀνθρώπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων... σικὰ καὶ καπνὸς καὶ ματαιότης καὶ εἴ τι τούτων ἀδρανέστερον καὶ ἀτελέστερον»^{138β}.

(β) «Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γνῶσιν καὶ ἐν γνώσει ἀγνοίαν εἶναι. Τί δὲ ἐπὶ Θεοῦ; Ἐὰν εἴπῃ τις... ἀκατάληπτον αὐτόν, ἕτερος δὲ καταληπτόν· ἄρ' οὐχ οὗτός μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδώς;»¹⁴².

2* Καὶ διὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων († 144) ἡ συνειδήσις τοῦ «ἀκατάληπτου», ὡς εὐγνώμων ὁμολογία ἀμαθείας, εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς ὄλης περὶ Θεοῦ ἐρεῦ-

τὸν συστηματικὸν τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Θεολογίας Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ὁ Θεὸς εἶναι ἀνόνητος — ἀγνοοῦντες οὖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τῆς οὐσίας αὐτοῦ μὴ ἐκζητήσωμεν ὄνομα· δηλωτικὰ γὰρ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὰ ὀνόματα» ^{144α} — «ἄβρητος ^{144ζ}, ἀπερινόητος ^{144δ}, ἄγνωστος» ^{144η} καὶ μόνον ὡς ἀκατάληπτος καταληπτός. «Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία» ^{144στ}.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὅμως νεοπλατωνικὸς μεταξὺ τῶν Πατέρων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶναι ὁ φερόμενος ὡς Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐκαλλιέργησεν ἀπλῶς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἐπεδιώξε νὰ μεταμορφώσῃ χριστιανικῶς τὸν Νεοπλατωνισμόν καὶ νὰ τὸν κἀνῃ ἀρεστόν εἰς τοὺς κατὰ τῶν, ὡς εἰδωλοατρῶν θεωρουμένων, Ἑλλήνων ἐχθρικῶς τότε διακειμένους πιστούς. Ὁ Διονύσιος ἠθέλησε νὰ συγχωνεύσῃ τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὸν Χριστιανισμόν εἰς μίαν ὑψηλοτέραν ἐνότητα, τελικῶς ὅμως κατεσκεύασεν ἐν μείγμα, τὸ ὁποῖον οὔτε ὡς ὀρθόδοξος χριστιανικὴ διδασκαλία δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε ὡς ἀμιγῆς νεοπλατωνισμός. Ὅπως δὲποτε, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰ ἔργα του εἶναι μικρότερος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ νεοπλατωνίζοντος χριστιανισμοῦ καὶ οὐχὶ περὶ χριστιανίζοντος νεοπλατωνισμοῦ, ὡς πολλάκις ὑποστηρίζεται ¹⁴⁵.

Κύριος ἐγγυητὴς τοῦ Διονυσίου εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ οὐχὶ ὁ Πλάτων, ὡς παλαιότερον ἐπιστεύετο α. Ἐὰν διὰ τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν κειμένων τοῦ Πλωτίου ἐκφράζωνται ἀμφιβολίαι ¹⁴⁷, οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν εὐμαθὴς μαθητὴς τοῦ Πρόκλου, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἐπέβαλε τὰ θέματα καὶ τὰς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας του, ὥστε ἐνίστε δυσνόητα χωρία τοῦ ἔργου του νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ τοῦ προτύπου του («πλατωνικοῦ Διαδόχου»), ἄνευ τοῦ ὁποῖου ὁ ὅλος <Ἀρεοπαγιτικός> κύκλος εἶναι «ἀδιανόητος» ¹⁴⁸. Ἐν τούτοις, ἡ διαπραγμάτευσις τῶν θεμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεῶν τοῦ διδασκάλου δὲν περιορίζεται εἰς κατὰ λέξιν μόνον ἀντιγραφὴν ¹⁴⁹, ἀλλὰ δεικνύει ἀσυνήθη ἰκανότητα ἀναπαραγωγῆς, ἀναπτύξεως καὶ συχνάκις μεταμορφώσεως τοῦ δαδείου*. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ὁ Διονύσιος οὐδέποτε ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλωτίου καὶ τοῦ Πρόκλου, διὰ τὴν ἀσυνήθως ἐναργῆ γλωσσοπλαστικὴν ἰκανότητα, τὴν νεοπλατωνικὴν μεταμφίεσιν βιβλικῶν χωρίων, τὴν προσπάθειαν συγχωνεύσεως τῶν ἐχθρικῶς διακειμένων Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστια-

νης, «λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνη γὰρ αὐτῷ ταῦτα γνώριμα), ἀλλ' ὅσα κενώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις... Οὐ γὰρ τὸ τί ἐστὶ Θεὸς ἐξηγοῦμεθα, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἶδαμεν μετ' εὐγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν» ¹⁴⁸.

α. «Divinus Plato in Parmenide, tali modo in Deum conatus es viam pandere, quem adeo divinus Dionysius imitatus est»: Νικ. Κορζῆνος ¹⁴⁶.

* Τὴν σχέσιν τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Πρόκλον δεικνύει ἡ κατω-

νισμοῦ, δὲν δύναται τις εἰς τὴν πλεόν ἀξιοπαρατήρητον θεολογικὴν φαντασίαν α του ν' ἀρνηθῆ τὴν «ἀναγνώρισιν τῆς μεγαλοπρεπειᾶς»^{153*}.

Ὡς ἡ Θεότης τοῦ Π ρ ό κ λ ο υ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Δ ι ο ν υ σ ί ο υ εἶναι ἄγνωστος, ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, ἀδιανόητος, ἀφατος καὶ ἀπροσδιόριστος : «Ἀγνοοῦμεν τὴν ὑπερούσιον αὐτῆς καὶ ἀνόητον καὶ ἄρητον ἀοριστίαν»¹⁵⁴. Ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ διεισδύσωμεν εἰς «τὰς τῆς ὑπεραρρήτου καὶ ὑπεραγνώστου μονιμότητος κρυφίας καὶ ἀνεκφοιτήτους ὑπεριδρύσεις»¹⁵⁵, διὰ νὰ εὐρωμεν «τὴν ὑπεραρρήτως ἐξηρημένην ὑπεράρχιν ἀκρότητα»¹⁵⁶, ἀντ' αὐτῆς «ἀλογίαν παντελῆ καὶ ἀνοησίαν εὐρήσομεν»¹⁵⁷. Ὅθεν, ὀφειλομεν νὰ παρατηθῶμεν παντὸς λόγου καὶ νοήματος, ἐκτὸς τῶν δια τῆς Ἱεράς Ἀποκαλύψεως παραδεδομένων : «Καθόλου τοιγαροῦν οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὴν ἐννοῆσαι τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας Θεότητος, παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐν τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα»^{158α}, διότι πᾶσα σκέψις εἶναι ἀναφορὰ πρὸς μίαν οὐσίαν, ἀλλ' ὑπέρεκειται τῶν οὐσιῶν ἢ ὑπερούσιος ἀοριστία . . . , ἀλογία καὶ ἀνοησία καὶ ἀνωνομία, κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων οὐσα . . . , ὡς πάσης

τέρω ἀντιπαράθεσις :

Π Ρ Ο Κ Λ Ο Σ

«Ὅτι οὔτε ὅλον, οὔτε μέρος, οὔτε ἀρχὴν ἔχον, οὔτε μέσην, οὔτε τελευτήν. Ὅτι οὐδὲν ἔχει πέρας· ὅτι ἀσχημάτιστον· ὅτι οὔτε ἐν ἄλλῳ ἐστίν, οὔτε κινεῖται οὔτε ταυτόν ἐστιν, οὔτε ἕτερον· ὅτι οὔτε ὅμοιον, οὔτε ἀνόμιον· ὅτι οὔτε ἴσον, οὔτε μείζον, οὔτε ἔλαττον· ὅτι οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον· ὅτι γενέσεως οὐδαμῆ μετέχει, χρόνου μὴ μετέχον· ὅτι οὐδὲ τοῦ εἶναι μετέχει, ὅτι οὔτε ὀνομαστόν οὔτε ῥητόν ἐστίν, ὅτι οὔτε δοξαστόν οὔτε ἐπιστητόν ἐστι»¹⁵⁰.

Δ Ι Ο Ν Υ Σ Ι Ο Σ

«Οὔτε σχῆμα οὔτε εἶδος οὔτε ποιότητα ἢ ποσότητα ἢ ὄγκον ἔχει... οὐδὲ ἀλλοίωσιν ἢ φθοράν ἢ μερισμὸν ἢ στέρησιν ἢ βεῦσιν· οὔτε ἄλλο τι τῶν αἰσθητῶν οὔτε ἐστίν οὔτε ἔχει^{151α}. Οὔτε μέγεθος οὔτε σμικρότης, οὔτε ἰσότης οὔτε ἀνισότης, οὔτε ὁμοιότης ἢ ἀνομοιότης· οὔτε ἔστηεν οὔτε κινεῖται, οὐδὲ οὐσία ἐστίν, οὔτε αἰὼν οὔτε χρόνος . . . οὐδὲ τι τῶν ὄντων ἐστίν . . . οὐδὲ λόγος αὐτῆς ἐστίν, οὔτε νόημα οὔτε γνῶσις^{151β}. Οὔτε αἰσθησις αὐτῆς, οὔτε φαντασία, οὔτε δόξα, οὔτε ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε ἐπαφή, οὔτε ἐπιστήμη^{151γ}.

α. Perhaps theological philosophic fantasy has never constructed anything more remarkable¹⁵².

* Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης; Ὅπωςδῆποτε, δι' ἱστορικούς καὶ φιλολογικούς λόγους ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ «ἐξ Ἀρείου Πάγου Παύλῳ τῷ θεῷ θείως ζωογρηθεὶς θεηγόρος Διονύσιος»¹⁶¹, κατὰ τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων»¹⁶² καὶ ὁ ὁπότις, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, «πρώτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκειρίστο»¹⁶³. Σπανίως ἀναφέρει ἡ Ἱστορία παρόμοιον παράδειγμα ἀνεξιχνίαστου ἀπάτης καὶ ἴσως εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση, καθ' ἣν ἐπὶ ἑκατοντατηρίδας ὁ πλαστώνυμος συγγραφεὺς τῶν «Περὶ τῆς οὐρανιας» καὶ «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», «Περὶ θείων ὀνομάτων», «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας» συγγραμμάτων καθὼς καὶ δέκα «Ἐπιστολῶν» πρὸς διαφόρους παραλήπτας διαφεύγει τὴν ὄλην κριτικὴν ἐρευναν, θεωρούμενος ἄλλοτε ἄλλος, παλαιότερον ὡς ὁ Σ ε β ἦ ρ ο ς Ἀντιοχείας¹⁶⁴, σήμερον ὡς ὁ Π έ τ ρ ο ς Ναβαρνούγιος¹⁶⁵ καὶ φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς μυστηριώδους προσωπικότητος τοῦ «ἡ Σφιλγὲ θέλει ν' ἀρνηθῆ αἰωνίως τὴν ἀπάντησιν»¹⁶⁶.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δ ι ο ν υ σ ί ο υ Ἀρεοπαγίτου φερόμενα ἔργα προέκυψαν μεταξὺ τέλους τοῦ πέμπτου καὶ ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος (terminus post quem : 462 — terminus ante quem : 528)¹⁶⁷ εἰς τὴν Συρίαν, ἥτις, πατρὶς ἐνὸς

ούσιαις επέκεινα»^{169β}. Συμπέρασμα και έπιταγή έπομένως δια τούς θεολογούντας είναι ή διάγνωση του άδιαγνώστου, ώς μόνη γνώσις και φώτισις του «Θείου γνώφου»¹⁶⁹. «Αυτός δέ ύπέρ νοϋν και ύπέρ ούσιαν ύπεριδρυμένος, αυτώ τῷ καθόλου μη γιγνώσκεισθαι . . . γιγνώσκειται. Καί ή κατά τό κρείττον παντελής άγνωσία γνώσις έστι του ύπέρ πάντα τά γιγνώσκόμενα»¹⁶⁹.

Διά του Διονυσίου του ψευδο-Άρεοπαγίτου ή Άποφατική Θεολογία τῆς Άνατολῆς έφθασεν εις τό ύψιστον σημείον της. Άλλ' ή άποφατική αυτή θεολογία, ή όποία τόσον ισχυρώς δονείται υπό τῆς συνειδήσεως τῆς άτελείας τῆς γνώσεως έναντι του άπολύτως έτέρου και άκαταλήπτου Θεοϋ, κατ' αντίθεσιν πρός τήν analogia entis θεοσοφίαν τῆς Δυτικῆς Έκκλησίας, είναι τρόπον τινά <θετική>. Πηγάζει εκ του σεβασμοϋ πρός τόν Έπέκεινα και εκφράζει τήν ταπεινώσιν ένώπιόν του και τήν πίστιν της. Ό μηδενισμός, εις τόν όποιον κατέληξεν ή Δυτική Θεολογία τών άρνήσεων, είναι ένταϋθα άγνωστος. Το άκατάληπτον τῆς Άνατολικῆς Θεολογίας οδηγεί εις προσκύνησιν, παρακινεί εις

ψευδο-Κλήμεντος και ψευδο-Ίγνατίου, δύναται να θεωρηθῆ και γενέτετρα του ψευδο-Διονυσίου¹⁶⁸ και, εκληφθέντα ώς έργα τών άποστολικών χρόνων, περιεβλήθησαν τόν σεβασμόν άγιών γραφών. Η μετάφρασις των εις τήν Λατινικήν έγένετο τό πρώτον υπό του άββᾶ Hilduin του Άγίου Διονυσίου τών Παρισίων άρχάς του 9ου αιώνος (827 -), αλλά διεδόθησαν μετά τήν υπό του εκτάκτως έλληνομαθοϋς Io. Sc. Eriugena, κατ' έντολήν του βασιλέως τῆς Γαλλικῆς Charles le Chauve, περί τό έτος 858 γενομένην μετάφρασιν¹⁶⁹, σταλέντα εις τήν Γαλλικήν Αύλην τῷ 760, ώς δώρον του Πάπα Paul I' πρός τόν Φράγκον βασιλέα Pepin I' και παραμείναντα άνεμυήνευτα και έν συνεχείᾳ δωρηθέντα υπό του Βυζαντινοϋ αυτοκράτορος Μιχαήλ II' του Τραυλοϋ κατά τό έτος 825 πρός τόν έγγονον του Pepin Louis le Pieux, πατέρα του εις τόν Eriugena τήν μετάφρασιν άναθέσαντος Charles¹⁷⁰. Έκτοτε, παρά τῷ «Θείῳ Διονυσίῳ»¹⁷¹ τῆς Άνατολῆς φοιτοϋν όλοι σχεδόν οι λόγιοι του Σχολαστικισμοϋ, μεταξϋ τών όποίων, έντός του Ioannes Eriugena, οι Petrus Lombardus, Albertus Magnus, Θωμάς Άκνινάτης και Νικόλαος Κουζάνος, δια τούς όποίους ό Διονύσιος είναι ό theologorum maximus^{172α}, «πλησιάσας περισσότερο παντός άλλου εις τήν άλήθειαν»^{172β}, ό δέ Νικόλαος Κουζάνος αισθάνεται τήν συγγένειαν τῆς σκέψεώς του πρός τόν Σύρον Άγιον τόσον ισχυρώς, ώστε του προσγράφει πρός επικύρωσιν τās σημαντικώτερας τών ιδεών του (*).

(*) Πχ. τās βασιμωτέρας έννοιās τῆς φιλοσοφίας του «docta ignorantia»: «Magnus Dionysius . . . sacram autem ignorantiam me instruit¹⁷³. — Nam Dionysius ad Gaum¹⁷⁴ ignorantiam perfectissimam scientiam affirmat»¹⁷⁵ και «coincidentia oppositorum»: «Sicut Dionysius theologus Deum oppositorum vidit oppositionem»¹⁷⁶ Ό Νικόλαος ἤδη από του έτους 1438 κατείχε χειρόγραφον έργον του Διονυσίου, τό όποιον απέκτησεν έν Κωνσταντινουπόλει, κατά τήν εκείσε μετάβασίν του, έν τούτοις χρησιμοποιεί πρός μελέτην λατινικήν μετάφρασιν, πιθανώτατα τήν του Hilduin, διότι αι έλληνικαι γνώσεις του δέν ἦσαν μεγάλαι. Χαρακτηριστικῆς ώς πρός τήν επίδρασιν του Διονυσίου επί του Κουζάνου, είναι ή άφιερωτική έπιστολή του πρώτου εκδότου τών έργων του Jak. Faber Stapulensis πρός τόν έπίσκοπον τῆς Τουλόνης Denis Brisonnet, εις τήν όποίαν τόν συμβουλεύει να έντροφήσῃ εις «τά ιερά άδύτα του Διονυσίου Άρεοπαγίτου»¹⁷⁷. Καί υπό τών νεωτέρων μελετητῶν ή έπῆρεια του Διονυσίου θεωρεΐται «έν τόσον προφανές γεγονός, ώστε είναι αδύνατον να τεθῆ έν άμφιβόλῳ ἢ να διαψευσθῆ»¹⁷⁸.

ἀφοσίωσιν, «πλέκει δι' ἀρνητικῶν κατηγορημάτων δοξαστικὰς ὁμολογίας καὶ προσευχάς»¹⁸⁰. Ἡ ἐορτάσιμος αὐτῆ ὁμολογία τοῦ Ἄγνωστου καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀρρήτου εἶναι ἡ θετικὴ προσφορά τῆς Ἀνατολικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

Ἄλλὰ κυρίως ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν ὁ τροφεὺς τοῦ Μυστικισμοῦ (*), ὁ ὁποῖος ἐκκληρονόμησεν ἐξ αὐτοῦ οὐχὶ μόνον τὰς τρεῖς ἀόδους πρὸς τὸν Θεόν : via purgativa, illuminativa, unitive (2*), ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποφατικοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ δύναιται τις νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἑνὸς <διονυσιακοῦ> Θεοῦ τῆς ἀποφατικῆς-μυστικιστικῆς Δύσεως.

(*) Τὸν Διονύσιον ὀνομάζουσι συνήθως «Πατέρα τοῦ Μυστικισμοῦ»¹⁷⁹. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ <Ἀρεοπαγίτου> ἐθεωρήθη πράγματι ὑπὸ τῆς μυστικιστικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μεσαίωνος ὡς πρόγονός της, οὐσιαστικῶς βμως ὑπῆρξεν ὁ παιδαγωγὸς της. Ἐὰν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ καταγωγῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ Μυστικισμοῦ, τὸ δίκαιον δὲν ἔχει ὁ μαθητῆς, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος, οὐχὶ ὁ Διονύσιος, ἀλλ' ὁ Πλωτῖνος, ὁ πρῶτος καὶ οὐσιαστικὸς διαμορφωτῆς τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα. Πρβλ. κατωτέρω σ. 82 κ. ἑ., 86.

(2*) Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Ταύτισις», παραθέσεις 16—19.

(Συνεχίζεται)

Σημειώσεις: Αἱ παραπομπαὶ τοῦ Κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις» ἀναφέρονται εἰς τὸ ἤδη κυκλοφορήσαν αὐτοτελὲς ἔργον «Προλεγόμενα εἰς τὴν Ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ».